

FRAGMENTA IOANNEA

TIBETOLOGICA

GENDÜN ČHÖNPHEL (1905-1951)
Život a dílo tibetského umělce a intelektuála

GEDUN CHOEPHEL (1905-1951)
Life and Work of a Tibetan Artist and Intellectual

Josef KOLMAŠ

Praha

Obr. 1 Polobohyně dákiní. - Gendün Čhönphelův náčrt, 1938.

Fig. 1 Demigoddess dakini. - Gedun Choephel's sketch, 1938.

Kolmaš J. (2013): Gendün Čhönphel (1905-1951). Život a dílo tibetského umělce a intelektuála. - Fragn. Ioann. Collecta 20: 5-30.

ŽIVOT. - Léta věnovaná přípravě na budoucí kariéru. - Spolupráce s Rábulou Sankrtjajánem. Účast v jeho třech expedicích do tibetských klášterních knihoven. - Léta 1934-1945 strávená mimo Tibet. - Od návratu do vlasti až po úmrtí (1945-1951). - DÍLO. - *'Dod-pa'i bstan-bčos* (Kámašástra, 1938). - *Deb-ther dkar-po* (Bílé anály, 1946). - Bibliografie Gendün Čhönphelových prací.

Klíčová slova: Bacot, J. (1877-1965). - Csoma de Kőrös, A. (1784-1842). - *Deb-ther dkar-po* (1946). - Dharmasvámin (1197-1264). - *'Dod-pa'i bstan-bčos* (1938). - Francke, A. H. (1870-1930). - Gendün Čhönphel (1905-51). - Giorgi, A. A. (1711-97). - otec Griebenow (Šes-rab-dam-'phel). - vydavatel Horkhang Sönampalbar (20. stol.). - klášter Labrang. - Klášterní knihovny: Gjance, Narthang, Ngor, Pökhang, Radeng, Sakja, Samjä, Žalu, Žikace. - Marpa Locáwa (1012-96). - Miphamgjamccho (1846-1912). - Ragba Pangdacchang (1902-79). - Rebkong. - Richardson, H. E. (1905-2000). - Hnutí *rime*. - Roerich, G. N. (1902-60). - překladatel Samten Norboo. - Sanggjägjamccho (1653-1705). - Sankrtjajána, R. (1893-1963). - *Sargjur-melong*. - Smith, E. G. (1936-2010). - Sönamgjalcchän (1312-75). - Stoddard, H. (nar. 1947). - Surúpa. - Šerabgjamccho (1884-1968). - regent Tagdag (1941-50). - Thákur, R. (1861-1941). - Tharchin, G. (1890-1976). - Thönmi Sambhóta (7. stol.). - Tibetské písmo. - Tibetská revoluční strana. - Tunchuangské tibetské dokumenty.

Kolmaš J. (2013): Gedun Choephel (1905-1951). Life and Work of a Tibetan Artist and Intellectual. - Fragn. Ioann. Collecta 20: 5-30.

LIFE. - Years devoted to preparation for his later career. - Participation in Rahula Sankrityayan's three expeditions to Tibetan monastic libraries. - The years 1934-1945 spent outside Tibet. - From returning to home-country till his demise (1945-1951). - WORK. - *'Dod-pa'i bstan-bčos* (Kamashastra, 1938). - *Deb-ther dkar-po* (The White Annals, 1946). - Full bibliography of Gedun Choephel's works.

Keywords: Bacot, J. (1877-1965). - Bsod-nams-rgyal-mtshan (1312-75). - Csoma de Kőrös, A. (1784-1842). - *Deb-ther dkar-po* (1946). - Dharmasvamin (1197-1264). - *'Dod-pa'i bstan-bčos* (1938). - Francke, A. H. (1870-1930). - Gedun Choephel (1905-51). - Giorgi, A. A. (1711-97). - Father Griebenow (Shes-rab-dam-'phel). - *Gsar-'gyur me-long*. - Horkhang Bsod-nams-dpal-'bar (20th c.). - Labrang monastery. - Marpa Lotsawa (1012-96). - Mipham Gyatso (1846-1912). - Monastic libraries: Gyantse, Ngor, Narthang, Pökhang, Radeng, Sakya, Samyá, Shigatse, Zhalu. - Ragba Pangdatshang (1902-79). - Rebkong. - Richardson, H. E. (1905-2000). - *Rime* movement. - Roerich, G. N. (1902-60). - Samten Norboo. - Sangs-rgyas-rgya-mtsho (1653-1705). - Sankrityayan, R. (1893-1963). - Shes-rab-rgya-mtsho (1884-1968). - Smith, E. G. (1936-2010). - Stag-brag (regent, 1941-50). - Stoddard, H. (b. 1947). - Surupa. - Tagore, R. (1861-1941). - Tharchin, G. (1890-1976). - Thonmi Sambhota (7th c.). - Tibetan alphabet. - Tibet Revolutionary Party. - Tibetan Tun-huang documents.

OBSAH

ČÁST I. Život Gendün Čhönphela

1. Léta věnovaná přípravě na budoucí kariéru	7
2. Spolupráce s Rábulou Sankrtjajánem. Účast v jeho třech expedicích do tibetských klášterních knihoven	9
3. Léta 1934-1945 strávená mimo Tibet	11
4. Od návratu do vlasti až po úmrtí (1945-1951)	13

ČÁST II. Dílo Gendün Čhönphela

1. Úvod	15
2. <i>'Dod-pa'i bstan-bčos</i>	16
3. <i>Deb-ther dkar-po</i>	20

ČÁST III. BIBLIOGRAFIE

1. Život Gendün Čhönphela	25
2. Dílo Gendün Čhönphela	26
a. Xylograficky či tiskem vydané práce	26
b. Rukopisy	27
c. Překlady	27
d. Cestovní zápisky	27
e. Filozofie	28
f. <i>Materia medica</i>	28
g. <i>Miscellanea</i>	28
3. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)	28

ČÁST I. Život Gendün Čhönphela

1. Léta věnovaná přípravě na budoucí kariéru

Gendün Čhönphel je koloritní postavou tibetského veřejného, kulturního a politického života první poloviny 20. století. Člověk mimořádného intelektu a uměleckého nadání - učenec a básník, malíř a spisovatel, cestovatel a překladatel, excentrik a bohém, milovník vína a žen, ale také rebel a radikál, jedna z nejtragičtějších postav tibetského intelektuálního života. Jeho duch zazářil na tibetském nebi krátce jako osamělá hvězda, která odhalila všechnu prostřednost, ubohost a přetvářku, ve kterých se tehdejší tibetská společnost nacházela.

Údaje o roku jeho narození se rozcházejí a jsou udávány rozdílně: rok **1895** (Norboo 1977, 12; Stoddard 1985, 109); rok **1903** (*čhu-mo-jos*, Dungkar 2002, 604b; Pošta 2005, 23); rok **1905** (Karmay 1980, 145; Kolmaš 1982, 122; Martin 1997, 178; Kolmaš 2010, 67). - Vzhledem k dalším jeho životním osudům se však jako nejpravděpodobnější rok Gendün Čhönphelova narození jeví rok **1905**.¹

Obr. 2 Gendün Čhönphel (1905-1951).

Fig. 2 Gedun Choephel (1905-1951).

¹ Značně se rozcházející údaje o roku Gendün Čhönphelova narození lze vysvětlit tím, že v těch dobách a v těch vzdálených pastevceckých místech Tibetu se nevedly záznamy o narození dětí, a později bývaly dodatečně nejčastěji upřesňovány podle paměti rodičů či příbuzných.

Narodil se ve vesnici Žolphän (*žol-'phan*), též Žophang (*žo-'phang*) v okrsku Rebkong (*reb-skong*), psáno též Rebgong (*reb-gong*), v nejzazším severovýchodním cípu Amda (*amdo*), historické části někdejšího Velkého Tibetu (dnes čínská provincie Čching-chaj 青海, jižně od města Si-ningu 西寧 a nedaleko od proslulého jezera Čching-chaj chu 青海湖 (tibetsky Cchongönpö, *mccho sngon-po*, "Tyrkysově modré jezero").

Jeho rodiče byli stoupenci předreformní tibetské buddhistické školy Ňingma (*rñing-ma*, "Stará"). Otec byl uznávaným znalcem duchovních nauk a literárních tradic této školy a živil se exorcismem (*sngags-'čhang*). Svého syna naučil číst a psát a vychovával ho v důsledné Ňingmapovské tradici. Když mu tříletému v roce 1908 otec zemřel, jeho strýc ho připravil o všechno otcovský majetek. Ale chlapec místo toho, aby se domáhal zděděného jmění, dal před světskými zájmy přednost duchovní kariéře. Matka ho dala v Rebkongu do kláštera Tašikhjil (*bkra-šis-'khjil*), kde se mu dostalo základního vzdělání v hlavních tibetských náboženských tradicích a v tibetském písemnictví. Poté byl přijat na vysoké gelugpovské (*dge-lugs*, reformovaná škola Gelug založená Congkhapou, *cong-kha-pa*, 1357-1419) učiliště v nedalekém velkoklášteře Labrang Tašikhjil (*bla-brang bkra-šis-'khjil*), kde si prohloubil vědomosti získané v Rebkongu. V Labrangu byl také přijat za mnicha a obdržel své řeholní jméno Gendün (*dge-'dun*, "řeholník") Čhönphel (*čhos-'phel*, "rozvíječ Buddhovy Nauky"), pod nímž je dnes všeobecně znám (v latinizované podobě se jeho jméno vyskytuje rozličně transkribováno jako Gedun Choephel, Gedun Ch'omp'el, Gedün Chöpel, Gedun Chophel, Gendun Chomphel, Dge-'dun Chos-'phel apod.). Pro jakési konflikty kázeňského charakteru s klášterními nadřízenými a zejména kvůli kritice obsahu výuky - to byl pravděpodobně první z jeho pozdějších častých konfliktů s představenými a s mnišskou disciplínou vůbec - klášter opustil a po nějakou dobu se vzdělával soukromě, mezi jinými též u jistého amerického misionáře otce Griebenowa (tibetským jménem Šerab Damphel, *šes-rab-dam-'phel*), který mezi roky 1921 až 1949 žil v Labrangu.

Obr. 3 Americký misionář otec Griebenow (Šerab Damphel) v Labrangu.

Fig. 3 American missionary Father Griebenow (Šes-rab-dam-'phel) in Labrang.

Po odchodu z Labrangu a vůbec z rodného kraje odešel natrvalo do vlastního Tibetu, kde nastoupil na prestižní gelugpovskou univerzitu v Däpungu (*'bras-spungs*), aby si prohloubil vzdělání v sútrách a tantrách, jakož i v buddhistické ikonografii, v čemž si záhy získal uznání a proslulost.

Ruský tibetolog George Roerich (Jurij Nikolajevič Rerich, 1902-1960) o něm po letech v komentáři k jeho překladu Dhammapady, Čhökji cchigsu čäpa (*čhos-kji cchigs-su bčad-pa*, Kulu 1944), z jazyka pálí do tibetštiny, napsal: "Překladatel není jen excelentní tibetský učenec, ale také skvělý básník, spojující ve své práci vědeckou akribii s vysokou literární hodnotou".²

V Däpungu se Gendün Čhönphelovi dostalo širokého vzdělání nejen v učení Congkhapovy školy Gelug, ale i jiných škol, jakož i ve světských naukách. Jedním z jeho tamějších učitelů byl i věhlasný Šerabgjamccho (*šes-rab-rgja-mccho*, 1884-1968),³ který patřil k přátelům a politickým stoupencům 13. dalajlamy Tbutängjamccha (*thub-bstan-rgja-mccho*, 1876-1933) s pozoruhodným vlivem v tibetské společnosti. Gendün i Šerab, oba dobří znalci buddhismu, byli očividně také nadanými umělci (malíři). Byli to však lidé horkokrevní, kteří se dobře nesnášeli. A protože Gendün stále více svá studia zanedbával a stále více se věnoval malování (zatím ještě převážně na náboženská témata), záhy se rozloučil jak se svým učitelem, tak i s Däpungským kláštelem.

Od roku 1927 pak žil trvale ve Lhase, kde se živil většinou malováním, jež ho brzy učinilo známým u příslušníků lhaské šlechty, kteří se stali jeho pravidelnými zákazníky. Oblíbenými tématy jeho barevných obrazů (*thang*) na stěnách šlechtických domů byly stromy, tibetské ženy v lidových krojích a portréty jeho příznivců a podporovatelů. Z kreslených náboženských témat to byl zejména indický reformátor tibetského buddhismu Atiša (982-1054), tibetský poustevník a básník Milaräpa (1040-1123) a jiní. Je pozoruhodné, jak málo se na jeho obrazech objevovali buddhové, bódhisattvové a jiní světci tibetského buddhistického panteonu. Příjmy z malířské živnosti mu zajišťovaly určitou finanční nezávislost a tím i možnost volného pohybu, což byla jeho další oblíbená činnost.

2. Spolupráce s Rahulou Sankrtjajánem. Účast v jeho třech expedicích do tibetských klášterních knihoven

Rok 1934 byl zlomový v Gendün Čhönphelově kariéře. V tom roce Pandit Ráhula Sankrtjajána (1893-1963) vyrazil na svou druhou tibetskou expedici za obstaráním sanskrtských textů v Indii dávno ztracených.⁴

Aby si úkol usnadnil, pídil se ve Lhase po někom kompetentním, patřičně vzdělaném, kdo by mu mohl s úkolem pomoci. Štěstí či náhoda ho v Šerabgjamcchově domě přivedla k setkání s Gendün Čhönphelem, jehož záliba ve starožitnostech i touha cestovat byly známé a jehož pozice činila takovou spolupráci možnou.

Od prvního jejich setkání se oba muži spřátelili a jejich vztahy se dále upevnily za dvou následujících Sankrtjajánových expedicích do Tibetu v letech 1936 a 1938. Pro Gendüna

² Ruský tibetolog G. N. Roerich tehdy napsal: "The translator is not only a Tibetan scholar of eminence but distinguished poet as well, and his translation combines scholarly exactitude with a high literary value" (Norboo 1977, 12).

³ Šerabgjamccho se později v Čínské lidové republice stal místopředsedou Všečínské buddhistické asociace a byl také místopředsedou provinční vlády v Čching-chaji. Kolmaš 1982, 132.

⁴ Ráhula Sankrtjajánova první expedice do Tibetu probíhala v letech 1929-30 s cílem získání tibetských rukopisů a xylografií, později uložených v Bihar Research Society v Patně. Viz k tomu *The Catalogue of the Tibetan Texts in the Bihar Research Society. Patna. Vol. I (Miscellaneous Series)*. Edited by Aniruddha Jha. Compiled by Shri Gopi Raman Choudhary. Published by The Bihar Research Society, Patna 1965.

ovšem spolupráce s Rahulou znamenala na dlouhou dobu opustit Lhasu a později i Tibet a učinit z Indie, a částečně i z Cejlonu, středobod jeho vlastní práce.

Jejich **první** společná expedice (4. duben - 10. listopad **1934**) zahrnovala kromě Lhasy tato místa: **Radeng** (*rwa-sgreng*) severně od Lhasy, kde měl tehdejší tibetský regent Radengtulku Thubtändžampal Ješegjalčchän (*rwa-sgreng sprul-sku thub-bstan-'džam-pal je-šes rgjal-mcchan*, 1934-41) svůj klášter z 11. století; starobylý klášter **Samjä** (*bsam-jas*) z 8. století ležící východně od Lhasy; a další čtyři menší kláštery v Zadním Tibetu (Cang, *gcang*): **Pökhang** (*spos-khang*) ze 13. století, **Žalu** (*ža-lu*), založený v roce 1040, **Ngor** (*ngor*), založený v roce 1429 (jeden z nejbohatších na sanskrtské rukopisy), a klášter v **Sakji** (*sa-skja*), založený v roce 1073.

Obr. 4 Gendün Čhönphel v klášteře Sakja (kresba Kanwala Krišny, 1938).

Fig. 4 Gedun Choephel in Sakya monastery (painting by Kanwal Krishna, 1938).

Během této výpravy se Rahulovi podařilo z tamních klášterních knihoven shromáždit velké množství sanskrtských rukopisů na palmových listech.⁵

Druhá expedice v roce **1936** (23. duben - 4. listopad) kromě již předtím navštívených klášterů v Sakji a Ngoru zahrnovala ještě **Žikace** (*gžis-ka-rce*) v Zadním Tibetu s klášterem Tašilhünpo (*bkra-šis-lhun-po*), založeným v roce 1447, **Gjance** (*rgjal-rce*) v jižním Tibetu s klášterem Palkhorčhöde (*dpal-'khor-čhos-sde*), založeným v roce 1418, **Narthang** (*snar-thang*), západně od Tašilhünpa, s klášterem založeným v roce 1153 s jeho starobylým exemplářem rukopisného tibetského buddhistického kánonu Kandžuru (*bka!-'gjur*) a Tandžuru (*bstan-'gjur*).⁶

Poslední, **třetí** expedice, organizovaná a podpořená Bihar and Orissa Research Society v Patně v roce **1938**, zabrala čtyři a půl měsíce (9. květen - 25. září) a kromě Rahuly

⁵ Rahula Sankrtyayana (1935): Sanskrit Palm-leaf MSS. in Tibet. *Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, Vol. XXI, Part 1, pp. 21-43. - K navštíveným klášterům za jejich společných návštěv v letech 1934 až 1938, viz Richardson 1998, 302-329.

⁶ Rahula Sankrtyayana (1937): Second Search of Sanskrit Palm-leaf MSS. in Tibet. *Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, Vol. XXIII, Part 1, pp. 1-57. - K Narthangskému Kandžuru a Tandžuru, viz Kolmaš 1995, 37-38.

Sankrtjajány a Gendün Čhönphela se jí zúčastnili pandit Abhay Singh Parera, umělec Kanwal Krishna a fotograf-specialista Pheni (Fany) Mukherji se svým asistentem. Cílem byla opakovaná návštěva a prohledání klášterních knihoven v Žalu, Pökhangu, Ngoru a Sakji. Výsledkem pak bylo pořízení 1 500 fotografií sanskrtských textů a jiných uměleckých děl, později uložených a dodnes chráněných v Patně.⁷

Obr. 5 Skupinové foto: Gendün Čhönphel (vlevo), fotograf Pheni Mukerji (druhý zleva), Kanwal Krišna (vpravo).

Fig. 5 A group photo: Gedun Choephel (left), photographer Pheni Mukerji (second left), Kanwal Krishna (right).

3. Léta 1934-45 strávená mimo Tibet

Dvanáct roků, které Gendün Čhönphel prožil v Indii, zasvětil tvrdé práci, studiu a cestování (zajel si i na Cejlon). V tomto ohledu jako by symbolicky pokračoval v dávné tradici tibetského "chození do Árabúmi", svaté země Indie Buddhova pozemského života. Tuto tradici zahájil už v 7. století královský ministr Thönmi (*thon-mi*) Sambhóta, "Dobrý Tibet'an", jak byl v Indii zván. Ten přinesl Tibeťanům písmo podobající se indickému dévanágarí, a podle vzoru Inda Pániniho jim vytvořil gramatiku.

Indie byla vždy cílem tibetských buddhistů - za poznáním míst Buddhova pozemského života, za studiem u indických panditů, za vyhledáním buddhistických naukových textů a jejich překládáním do tibetštiny.

Tak v 11. století zbožňovaný Marpa Čhökjilodö (*mar-pa čhos-kji-blo-gros*, 1012-1096), zakladatel školy Kagjü (*bka'-brgjud*), strávil v Phullahari v Biháru a v magadhské Nálandě šestnáct roků u nohou gurua Nárópy (1016-1100). Dalším poutníkem byl Čhödžepal (*čhos-rdže-dpal*, Dharmasvámín, 1197-1264), který v letech 1234-36 cestoval po Magadhsku

⁷ Rahula Sankrtyayana (1938): Search for Sanskrit MSS. in Tibet (1938). *Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, Vol. XXIV, Part 4, pp. 137-163.

a Biháru a o svém pobytu zanechal cennou zprávu, živě popisující život v tehdejší Indii krátce po muslimském vpádu.⁸

V Indii také vznikly Gendün Čhönphelovy hlavní vědecké, literární a překladatelské práce. Tady také se poprvé dostal do kontaktu s vědeckou buddhologií a tibetologií a s jejich čelnými představiteli. Díky Rahulovi Sankrtjajánovi byl dobře znám v kruzích indické buddhologie a tibetanistiky, od kterých mu často přicházela pozvání k vědecké spolupráci.

V téže době navázal a udržoval také styky s předními světovými tibetology, kterým prokazoval účinnou odbornou pomoc, jak tito badatelé ve svém pracích s vděčností vzpomínali.

Tak s ruským tibetologem G. N. Roerichem pracoval tři roky v Kulu na jeho anglickém překladu základního tibetského historiografického díla Debther-ngönpo (*deb-ther sngon-po*), "The Blue Annals".⁹

Francouzskému tibetologu Jacquesi Bacotovi (1877-1965), se kterým ho seznámil G. Tharchin (1890-1976), vydavatel prvních tibetských novin *Sargjur-melong* (*gsar-'gjur melong*, "Zrcadlo zpráv") vycházejících v Kalimpongu, pomáhal s překladem vzácných tibetských rukopisů z Tun-chuangu 敦煌, týkajících se nejstarších dějin Tibetu.¹⁰

Britskému tibetologu H. E. Richardsonovi ještě krátce před svou smrtí pomáhal s překlady nápisů na kamenných stélách ve Lhase.¹¹

S G. Tharchinem společně sestavili a v Kalimpongu vydali malý Tibetský slovník.¹²

Gendünových služeb za jeho pobytu v Indii pravidelně využívala také buddhistická Mahabodhi Society v Kalkatě a on zase využíval příležitosti ke studiu sanskrtu a jazyka pálí na Kashi Vidyapith (Benares Hindu University) ve Váránasí. Za svých častých pobytů v Kalkatě a Dardžilingu prokazoval rovněž cenné služby Asiatic Society of Bengal. Od slavného Rabíndranátha Thákura (1861-1941) obdržel dokonce pozvání k přednášení na univerzitě v Šantiniketanu, ale nabídku nepřijal pravděpodobně z obav, že by přišel o možnost volného cestování, kdyby měl být zaměstnán na jednom místě. A cestování, jak uvidíme ještě dále, byla jeho velká vášeň, která mu vydala bohatou literární zeň.

Když byl získal dobrou znalost sanskrtu, jazyka pálí, hindštiny a angličtiny, cítil se z lingvistického hlediska připraveným k uskutečnění několika cest po Indii - od Svátu na nejzazším severozápadě Indie, pro Tibetany památném jako rodiště jejich buddhistického věrozvěsta Padmasambhavy (8. stol.), přes posvátná místa v severní Indii: Bódhgaju, Sárnáth, Váránasí a Patnu a dále Adžantu, Ellóru, Kalkatu, Šantiniketan, Dardžiling, Kalimpong a Gangtok v Sikkimu, až po Madrás na jihu a odtud na Cejlon, kde pobyl celkem dva roky.

Zkušenosti a pozorování učiněné během těchto cest se mu staly nejen pramenem umělecké inspirace, nýbrž také námětem pro některé jeho cestopisné tibetsky psané práce, v nichž vylíčil vedle zeměpisných podmínek navštívených lokalit také místní zvyky, styly odívání a stolování, faunu a flóru, jakož i zachované historické památky, a to všechno doprovázené ilustracemi samotného autora.¹³

⁸ *Biography of Dharmasvamin (Chag lo-tsa-ba Chos-rje-dpal), a Tibetan Monk Pilgrim*. Translated by G. Roerich. K. P. Jayaswal Research Institute, Patna 1959.

⁹ V úvodu ke svému překladu *The Blue Annals* (str. XXI) G. N. Roerich praví: "It has been a source of much satisfaction to me that I was able to discuss the entire translation with the Rev. dGe-'dun Chos-'phel, the well-known Tibetan scholar, and I gratefully acknowledge here his very helpful guidance." Kolmaš 1982, 133 (pozn. 10).

¹⁰ Viz Bacot, Jacques - Thomas, Frederic William - Toussaint, Charles (1940-46): *Documents de Touen-houang relatifs à l'histoire du Tibet*. Geuthner, Paris.

¹¹ Viz Richardson 1952.

¹² Viz Kolmaš 1982, 125.

¹³ Ze zmíněných Gendün Čhönphelových tibetských cestopisných prací vyšel tiskem, pokud vím, pouze "Obrázkový místopis Indie", *Rgja-gar-gji gnas-jig* (var. *gnas-chen*), vydaný Mahabodhi Society, Calcutta 1939 a později reprintovaný T. G. Dhongthogem v New Delhi. Viz Lačhung 1973, 638; Dhondup 1978, 18; Kirti 1983, 12, 46 (125 ilustrací). Ostatní práce jsou známy pouze podle svých titulů: **a/** *'Dzam-gling rgjal-khams bskor-ba'i mkhas-pa'i gam*, "Ilustrovaná historie zemí světa od putujícího učence" (Lačhung 1973, 639; Kirti 1983, 46). **b/** *Lha-sa-nas rdor-gling bar-gji lam-jig cchigs-bčad-pa*,

A třebaže v jednom z cestopisů, "Obrázkovém místopisu Indie" (*Guide to Buddhist Sacred Places in India*, viz pozn. 13), se zmiňuje i o některých dalších buddhistických zemích v Jižní Asii, jako o Barmě, Singapuru či Jávě, nelze však nijak doložit, že tato místa osobně skutečně navštívil.

4. Od návratu do vlasti až po úmrtí (1945-1951)

Bylo-li indické společenské, intelektuální a umělecké prostředí pro Gendün Čhönphela inspirací, politická situace Indie před a během Druhé světové války poznamenaná bouřlivým národně-osvobozeneckým hnutím, v něm probouzela jeho nacionalistické a vlastenecké pocity. Boj indického lidu proti britské nadvládě významně ovlivnil jeho představy a plány o budoucím vývoji a uspořádání v Tibetu.

Obr. 6 Rabga Pangdacchang (okolo r. 1940), zakladatel Tibetské revoluční strany. - Emblém strany navržený Gendün Čhönphelem.

Fig. 6 Rabga Pangdatshang (about 1940), founder of the Tibetan Revolutionary Party. - The Party emblem designed by Gedun Choephel.

Poslední měsíce indického pobytu prožíval většinou v Dardžilingu a Kalimpongu, kde se soustřeďovali mladí tibetští revolucionáři, imigranti s nacionalistickými a částečně i komunistickými myšlenkami. Byli mezi nimi Rabga Pangdacchang (*rab-dga' spom-mda'-cchang*, 1902-1979), velkoobchodník z východotibetského Markhamu (*smar-khams*), zakladatel "Tibetské revoluční strany" v Kalimpongu, Bhapa Phünccchog Wanggjal (*phun-cchogs-dbang-rgjal*) z Bathangu (*'Ba'-thang*), čínským jménem zvaný Min Č'-čcheng 閔志成, jeden z prvních tibetských komunistů, zastávající před rokem 1959 řadu významných administrativních funkcí v Tibetu, Ngawangkalzang (*ngag-dbang-skal-bzang*), Dawazangpo (*zla-ba-bzang-po*), řečený Sogpo (*sog-po*), "Mongol", původem Japonec jménem Kimura Hisao (narozený 1922) a jiní. Svou činnost soustřeďovali v okolí G. Tharchina, vydavatele novin *Sargjur-melong* (*gsar-'gjur me-long*, "Zrcadlo zpráv"). Jejich politické názory a postoje byly do značné míry ovlivněny válečnou situací a náladami v Číně, kde lidové síly pod vedením Komunistické strany Číny nabývaly převahu nad Čankajškovým Kuomintangem 國民黨.

"Veršovaný cestopis ze Lhasy do Dardžilingu" (Lačhung 1973, 641; Kirti 1983, 45). c/ "Obrázkový místopis Cejlonu", *Sing-ga-la'i gnas-jig* (var. *lam-jig*), Lačhung 1973, 641; Dhondup 1978, 18.

Rabga se svými lidmi dokonce v Kalimpongu, městě čilého obchodního a společenského ruchu na samém prahu Tibetu, jak řečeno, založil "Tibetskou revoluční stranu". Gendün Čhönphel spolu s exilovým šlechticem Čangločan Sönamgjalpem (*lčang-lo-čan bsod-nams-rgjal-po*, 1889-1970), v roce 1934 ze země vypovězeným, náležel k jejím neaktivnějším členům. Skupina začala brzy rozšiřovat po Indii letáky a propagační materiály ostře kritizující vládu regenta Tagdag Ngawangsungraba (*stag-brag ngag-dbang-gsung-rab*, 1941-50), viníce ji ze slabosti a neúčinnosti.

Některé z těchto pamfletů, obvykle zdobené emblémy srpu a kladiva, se dostaly z Indie prostřednictvím Britského styčného úřadu v Dekjilingce (*bde-skjid-gling-ka*) ve Lhase do rukou tibetské vlády, u níž vyvolaly velké pobouření, ba přímo paniku. Na pokyn tibetské vlády britské úřady v Indii vyzvaly členy skupiny tibetských emigrantů, aby Indii opustili. Jediný člověk, který tak - k vlastní osobní škodě - učinil, byl Gendün Čhönphel.

Navenek se jeho návrat do Tibetu vysvětloval - neznámo z jakých důvodů - "osobním" pozváním od ministra-kálöna (*bka'-blon*, jím se stal v roce 1945) Kapšöpy Čhögjalñimy (*ka-šod-pa čhos-rgjal-ñi-ma*, nar. 1903). Ale jen co Gendün Čhönphel překročil v Tawangu (*rtad-bang*) indicko-tibetskou hranici, byl zatčen a eskortován do Lhasy. To se stalo v zimě roku 1945. A i když mu byl brzy povolen volný pohyb po městě, nikdy se úplně nezbavil pocitu nejistoty a nebezpečí, kterému byl ve Lhase vystaven.

Zkraje si své živobytí obstarával malováním, např. fresek v jednom ze lhaských zahradních pavilonů, zobrazujících historii Tibetu od nejstarších dob až do současnosti (nepřipomíná nám to Muchovu Slovanskou epopej?).

V roce 1946 dopsal rukopis první části svých dějin Tibetu *Debther-karpo* ("Bílé anály"), započatých již v Indii (více o této práci viz níže).

Na podzim roku 1947 byl Gendün Čhönphel ve Lhase zadržen a zatčen. Důvodem vazby mělo být údajné padělání peněz, což však on kategoricky odmítal. A třebaže mnoho otázek pokud jde o jeho zadržení a uvěznění zůstane pravděpodobně navždy nezodpovězených, zdá se, že hlavní odpovědnost za celou aféru nese regent Tagdag, který Gendün Čhönphela podezíral z jeho podvatných aktivit. Mluvit pro to měly jeho styky a spolupráce s tibetskými opozičníky v Kalimpongu, stejně jako jeho podíl na výše zmíněné "letákové" kampani i jeho údajné sympatie k nově se rodící lidové Číně.¹⁴

Britská koloniální vláda v Indii také nepochybně přispěla k jeho uvěznění tím, že prostřednictvím svého agenta v Dekjilingce upozorňovala tibetskou vládu na Gendün Čhönphelovu politickou činnost v Kalimpongu a předávala jí letáky, které Gendün a jeho přátelé po Indii rozšiřovali.

Z příkazu vlády byla u Gendüna provedena domovní prohlídka. Nepřinesla však žádné důkazy o jeho vině, neboť nalezeno bylo pouze velké množství rukopisných poznámek a výpisků k jeho rozsáhlým dějinám Tibetu. A tak byla vytvořena zvláštní vládní vyšetřovací komise, která Gendün Čhönphela sedm dnů za zvlášť brutálních podmínek vyslýchala. Zmučený Gendün, aniž byl shledán vinným, byl nakonec odsouzen a uvržen do věznice v Žolu (*žol*) na úpatí dalajlamova paláce Potaly. V jejích temných celách mu bylo strávit dohromady dva a půl roku.

Když byla při nástupu 14. dalajlamy Tändzingjamcha (*bstan-'dzin-rgja-mccho*, nar. 1936) do funkce v listopadu 1950 vyhlášena všeobecná amnestie, byl Gendün Čhönphel z vězení propuštěn. Ale to už se vrátil na svobodu zcela jiný člověk - s podlomeným zdravím, totálně zahleděný do sebe a nekomunikativní, s pocitem frustrace, závislý na alkoholu a opiu, a bez jakéhokoli zájmu o veřejnou činnost. Zůstával také pod neustálým policejním dozorem...

¹⁴ Když byl Gendün Čhönphel v listopadu roku 1950 z vězení propuštěn, projevovala Čínská nemocnice ve Lhase mimořádný zájem o jeho zdravotní stav. A když v září následujícího roku vojska Čínské lidově osvobodenecké armády vstoupila do Lhasy, velmi se zajímala o to, co se s ním stalo.

Své dny trávil občasnými prohlídkami lhaských uměleckých a architektonických památek a návštěvami svých starých přátel. Úzkostlivě se však vyhýbal návštěvám domů lhaských šlechticů Kapšöpy Čhögjalnima a Zurkhanga Wangčhengelega (*zur-khang dbang-chen-dge-legs*, 1910-1978), které vinil ze své tragedie. Nikomu se také nepodařilo přivést ho k rozdělané práci na tibetských dějinách a také už nikdy nevzal do rukou malířský štětec...

Jeho situace se den ode dne zhoršovala. Přes veškerou péči, které se mu dostávalo od dalajlamova osobního lékaře i od doktorů Čínské nemocnice ve Lhase, Gendün Čhönphel v Garušaru (*dga'-ru-šar*) ve Lhase zemřel. Bylo to 11. dne osmého tibetského měsíce roku Železa a Zajíce XVI. šedesátiletého cyklu, tj. 14. října 1951, pět týdnů poté, co čínská vojska vstoupila do Lhasy.¹⁵

Náhly, nečekaný skon Gendün Čhönphela v mužném věku 46 let byl pro všechny, ale zejména pro kolegy tibetology a buddhology ve světě, velkou ztrátou. Ve své vlasti zůstal nepochopeným a zneuznaným. Ač původně mnich, dokázal se záhy vymanit z tenat buddhistických nauk a zvyklostí. Z hlediska teologického byl agnostikem a v praxi se řídil učením "ekumenického" hnutí rime (*ris-med*, "nestrannost"), které v 19. století ve Východním Tibetu zahájili náboženští myslitelé a učenci Džamjang Khjenceiwangpo (*'džam-dbjangs mkhjen-brce'i-dbang-po*, 1820-1892) a jeho současník Kongtul-rinpoče Jöntängjamcho (*kong-sprul rin-po-če jon-tan-rgja-mccho*, 1813-1899).¹⁶ Jeho volnomyšlenkářství, opozice vůči autoritám tibetské buddhistické církve, sektářské názory (četně rouhačských názorů na Buddhu a Congkhapu) a jeho výstřední, provokativní životní styl ohrožovaly zavedené konzervativní pořádky a vyvolávaly rozhořčení v kruzích buddhistického duchovenstva i feudální šlechty.

Gendün Čhönphel vyslovoval originální myšlenky originálním způsobem. Byl a zůstával vždy nekonvenčním. Jeho rozsáhlé vědecké, literární a umělecké dílo čeká dosud na své náležité poznání a zhodnocení. Jeho progresivní ideje a odvážné politické činy zůstávají pro budoucí generace Tibetánů dědictvím a trvalou výzvou.

ČÁST II. Dílo Gendün Čhönphela

1. Úvod

Výše zmíněné pracovní kontakty s čelnými vědci té doby, především s G. N. Roerichem, jakož i přístup do jejich soukromých knihoven byly pro Gendün Čhönphela příležitostí seznámit se blíže s evropskou tibetologií a vůbec s moderními metodami filologického a historického výzkumu. Byly to zejména tibetské písemné dokumenty nalezené v píscích Tun-chuangu v tehdejší severním Tibetu, do té doby naprosto neznámé a nedostupné pro vědecké bádání, stejně jako četba čínských historických pramenů z epochy Tchang 唐 (618-907), které v něm vzbudily zájem o nejstarší dějiny vlastní země. Do nich se chtěl začíst a svým současníkům vyjevit jejich obsah. Toto byla ona myšlenka, která ho přivedla k napsání jeho historického díla *Deb-ther dkar-po* (Debther-karpo) čili "Bílé anály" (více o něm viz níže), které však mohl dokončit až v roce 1946 po svém návratu do Tibetu.

¹⁵ Prameny shodně uvádějí jako rok Gendün Čhönphelova úmrtí rok 1951 (Norboo 1977, 16; Karmay 1980, 145; Kolmaš 1982, 131; Stoddard 1985, 109, 345; Martin 1997, 178; Dungkar 2002, 606b; Pošta 2005, 23). Pouze Kolmaš 2010, 67 udává (chybou tisku!) rok 1959. - Předsunuté jednotky Čínské lidové osvobozené armády vstoupily do Lhasy 9. září 1951. Viz Kuo Ceh'-wen 郭茲文, *Si-cang ta-š' ti* 西藏大事記 [Záznam velkých událostí v Tibetu] 1949-1959, Peking 1959.

¹⁶ Více o hnutí rime, viz Kolmaš 2009, 175. - K osobám Džamjang Khjenceiwangpa a Kongtul-rinpoče Jöntängjamcho, viz Kolmaš 2009, 88 a 118, jakož i Kolmaš 2010, 63-64 a 82.

Pobyt v Indii Gendün Čhönphela inspiroval k bohaté literární činnosti, jejímž výsledkem bylo přes čtyřicet knih, cestopisných črt, překladů a článků, které buďto sám napsal, nebo které jsou mu připisovány, a díla jiných autorů, na nichž odborně spolupracoval. Můžeme však dovodit, že celkový počet jeho spisů je mnohem větší, neboť měl ve zvyku zasílat rukopisy jako dar svým přátelům v Tibetu, anebo je nechával v úschově u různých lidí v Indii, kteří se starali o jeho věci, když býval na cestách. Většina těchto prací se dnes nachází nejspíš někde v Číně či jinde, anebo zůstaly v majetku jejich soukromých vlastníků. Zmínil jsem již jeho "Obrázkový místopis Indie" a podobný ilustrovaný místopis Cejlonu (viz pozn. 13), které poslal svým přátelům v Amdu. Jeho "Veršovaný cestopis ze Lhasy do Dardžilingu" a "Pojednání o Himálaji" by se měly nacházet u někoho někde v Bhútánu. Drobnější příspěvky tištěné v novinách *Sargjur-melong* či v časopise *Mahabodhi* spolu s knižními vydáními ostatních jeho prací jsou v úplnosti k dispozici v Library of Tibetan Works and Archives při tibetské exilové vládě v Dharamsale.

Z dostupných pramenů (Stoddard 1985, 329-336) je známo, že Gendün Čhönphel je autorem velkého počtu různě rozsáhlých prací, ať tištěných, xylografických či rukopisných, na nejrozmanitější témata.

Jsou mezi nimi **monografie**, např. *Rgja-gar-gji gnas-čhen lam-jig*, "Průvodce po památných místech Indie" (1937), *'Dod-pa'i bstan-bčos*, "Kámašástra" (1938, viz níže), *Deb-ther dkar-po*, "Bílé anály" (1946, viz níže), *Hi-ma-la-ja'i bstan-bčos*, "Pojednání o Himálaji" (1979).

Odborná spolupráce na pracích jiných autorů, např. na Roerichově překladu *The Blue Annals* (1949-53), na Čhökjidagpovu Tibetko-tibetském slovníku (1949).

Překlady, např. *Bja-len-ma*, "Kálidásova Šakuntala"; *Me-long-ma*, výňatky z Dandinova poetického traktátu Kávjadarša; *Cchad-ma rnam-'grel*, "Pramánavárttika" (překlad do angličtiny ve spolupráci s nějakou katolickou jeptiškou).

Cestopisné črty, např. *Lha-sa-nas Rdor-gling bar-gji lam-jig*, "Cestopis ze Lhasy do Dardžilingu"; *'Dzam-gling rgjal-khams*, "Země světa"; *Sing-ga-la'i lam-jig*, "Cesta na Cejlon"; *Rgja-gar gnas-jig*, "Místopis Indie".

Další **drobné spisky** z oborů filozofie, léčitelství, tibetského jazyka a gramatiky, knihopisu, poezie 6. dalajlamy aj.¹⁷

Ve svém výkladu se zaměřím pouze na dvě jeho originální a zásadní práce, jediné z Gendün Čhönphelova díla dostupné v anglickém překladu, a sice na 1/ *'Dod-pa'i bstan-bčos*, "Kámašástra", z roku 1938,¹⁸ a na 2/ *Deb-ther dkar-po*, "Bílé anály", xylografické vydání, Lhasa 1946, první tištěné vydání, Dharamsala 1964.¹⁹

2. 'Dod-pa'i bstan-bčos

Erotická témata nejsou neznámým žánrem v tibetské náboženské a sekulární literatuře, jak by se mohlo nezavěcencům zdát. Dosvědčuje to několik příkladů ze starší tibetské literární tvorby.

Tak již z konce 14. či počátku 15. století je v Tibetu známo nevelké pojednání o 255 sedmislabičných verších (zhruba 60 čtyřverších) o *Ars amatoria*. Sepsal je jistý buddhista **Surúpa** (tibetsky zvaný Zugzang, *gzugs-bzang*), blíže neznámý autor krátkého traktátu o lásce, *Kámašástra-náma*, vycházejícího z rozsáhlejší práce tantrika Nágárdžuny (žil snad v 7. stol. n. l.). Z toho vyplývá, že Surúpa musel žít někdy mezi roky 600 až 1400 naší éry.

¹⁷ Viz zde Bibliografie, oddíl II., "Dílo Gendün Čhönphela" (a-g).

¹⁸ Gedün Chöphel (1994): *Tibetan Arts of Love. Sex, Orgasm & Spiritual Healing*. Introduced and Translated by Jeffrey Hopkins with Dorje Yudon Yuthog.

¹⁹ Gedun Choephel (1978): *The White Annals*. Translated by Samten Norboo. Library of Tibetan Works & Archives, Dharamsala.

Tibetský překlad Surúpova dílka se dostal v xylografické podobě do druhé části tibetského buddhistického kánonu Tandžuru, kde se nachází v oddílu Tantra (*Rgjud*), svazek ZI (155), fol. 274b⁷-277a⁷.²⁰

Na téma erotiky a sexu psal v 18. století významný tibetský politik a astrolog regent **Sanggjäjamccho** (1653-1705) ve svých četných pracích o tibetském léčitelství, jako např. v "Přehledu dějin a literatury o tibetské medicíně" z roku 1704.²¹

Koncem 17. století a začátkem 18. století se s erotickou tematikou setkáváme v básnické tvorbě 6. dalajlamy **Cchangjangjamccho** (1683-1706), autora oblíbených *Mgul-glu* (Gullu), "Milostných písní".²²

V 19. století psal o sexu ňingmapovský polyhistor **Miphamjamccho** (*Mi-pham-rgjamccho*) alias Džu Miphamnamgjal (*'Džu Mi-pham-rnam-rgjal*, 1846-1912), jedna z nejtalentovanějších postav hnutí *rime* ve Východním Tibetu. Jeho práce věnovaná erotice má název *'Dod-pa'i bstan-bčos 'Džig-rten kun-tu dga'-ba'i gter*, "Učebnice erotiky, 'Pokladnice dokonalých radovánek po všem světě" z roku 1886.²³

Ovšem o základní průlomovou práci v oblasti tibetského písemnictví o erotice a sexu se pokusil až Gendün Čhönphel. Jeho *'Dod-pa'i bstan-bčos* (Döpä-tänčö), "Učebnice lásky", napsaná na základě studia bohaté historické a antropologické dokumentace a autorových osobních poznatků a zkušeností s touto oblastí lidské činnosti, je v dosavadní tibetské literatuře dílem zcela ojedinělým.

Autor dokončil toto dílo "ve druhém zimním měsíci roku Země a Tygra [XVI. šedesátiletého cyklu, tj. v roce 1938 - JK], ve velkém městě Mathuře (*Bčom-brgjad*) v Magadhsku", a pokračuje, "Starý bráhmaň mi pomáhal s výkladem některých obtížných míst a mladá Kašmířanka mi poskytovala praktické instrukce. Základ výraziva byl inspirován indickými klasiky, snadno zapamatovatelné verše jsou v tibetském stylu."²⁴

Rukopisný originál, odeslaný Kapšöpa Čhögjalňimovi do Lhasy, koloval zpočátku v několika kopiích, než ho v roce 1969 (nebo již 1967, jak udávají Norboo 1977, 13 a Stoddard 1985, 330) v New Delhi vydal Dhongthog (*gdong-thog*)-*rinpoče* Tänpägjalcchän (*Bstan-pa'i-rgjal-mcchan*).²⁵

Dhongthogovo vydání obsahuje vedle Gendün Čhönphelovy "Učebnice lásky" i výše zmíněný spis Miphamjamcchův (viz pozn. 23), z něhož autor také nepochybně čerpal a který ho dost možná také inspiroval k sepsání jeho "Učebnice lásky", ale "zatímco mnich Mipham psal o věci pouze z doslechu, já, zhýralý Čhönphel, píši z vlastní zkušenosti, kterou jsem nabyl v domě své přítelkyně Gangadévy z Paňčálska."²⁶

²⁰ *'Dod-pa'i bstan-bčos žes-bja-ba*, "Kámašástra-náma". V Dergeském vydání Tandžuru v Tibetské knihovně Orientálního ústavu AV ČR se nachází v oddílu *Rgjud* (Tantra), sv. ZI (155), str. 274b⁷-277a⁷ (Tohoku Catal. 2500).

²¹ Lange 1976, 214-215, 218, 220-222 (Sangs 16, 17, 20, 20-X, 21-23); Martin 1997, 119-120 (No. 259); Kolmaš 2010, 111-112.

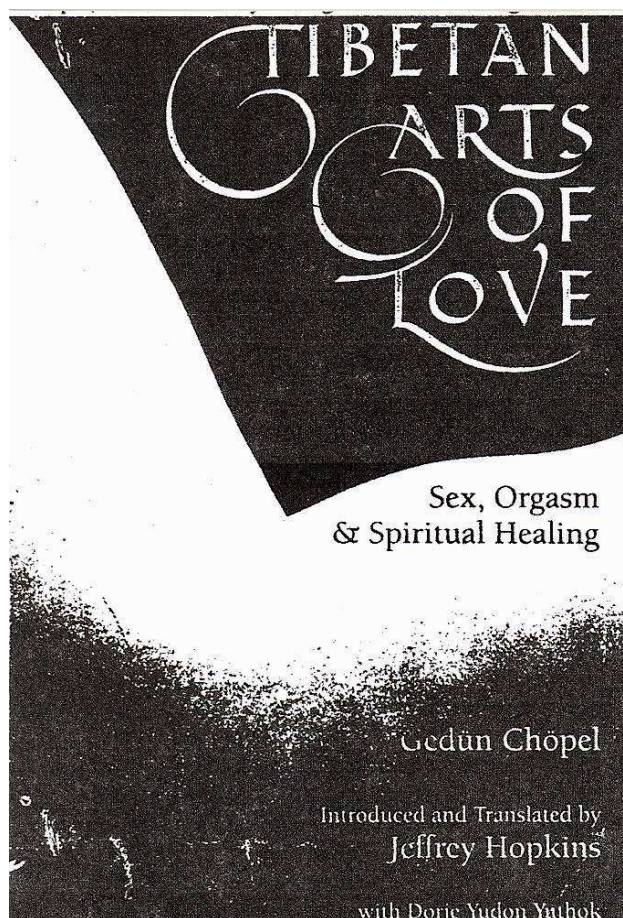
²² Kolmaš 1969, 71-72 (čís. 60 a 61). *Cchang-s-dbjangs-rgja -mccho'i rnam-thar sňan-'grugs-kjis bkod-pa*. Překlad Yu Dawchuyuan (Jü Tao-čchüan 于道泉), *Love Songs of the Sixth Dalai Lama*, Peiping 北平 1930, a nověji Lung Tung 龙冬 *Cchang-s-dbjangs-rgja-mccho'i mgul-glu* [Cchangjangjamcchovy Milostné písně], Pej-ťing 北京 2011. Český překlad Josefa Kolmaše a Jany Štroblové, *Písně nepovedeného dalajlamy*, in: *Černý mrak v bílém*, Praha 1976, str. 125-169 (3. vydání 2005, str. 91-114).

²³ Xylografický tisk na 33 listech o šesti řádcích. Viz Schuh 1973, 109-110 (čís. 126/1, "Lehrbuch der Erotik, Schatz der vollkommenen Freunden der Welt"). Viz též *PCTPD* 1971/1, 25-26 (XII) a 351 (Serial No. 1498); *PCTPD* 1996/1, 33-35 a 230.

²⁴ Stoddard 1985, 201.

²⁵ Původní rukopisná verze Gendün Čhönphelova dílka se v mikrofilmové podobě ze sbírky Johna Drivera nachází v knihovně University of Washington v Seattlu, kde je vedena pod signaturou B2-12,2 a je popsána tibetologem E. Gene Smithem (Smith 1969, II, 212) takto: " *'Dod pa'i bstan bcos*. Manuscript copy, pp. 82 (ledger size). Author: A-mdo Dge-'dun-chos-'phel (ca. 1905-1951). /rtsom pa po ni dge 'dun-chos-'phel yin/ /brtsams pa'i yul ni grong khyer bcom brgyad yin/ /dka' ba'i gzhung bshad bram zes rgan pos byas/ /myong ba'i dmar khrid kha che'i bu mos btab/ /bshad pa'i rtsa ba rgya gar gzhung la gtugs/ /go sla'i tshigs bead bod kyi lugs su bsdebs/... A literary recasting of the *Kamasutra* of Vatsyayana into Tibetan. A handwritten copy made by Mr. Driver of an original manuscript in the possession of the Rev. Bdud-'joms rin-po-che."

²⁶ Döpä-tänčö 1969, 100; Stoddard 1985, 201-202.

Obr. 7 Titulní list anglického vydání Gendün Čhönphelova *Tibetan Arts of Love*.

Fig. 7 Title page of the English edition of Gedun Choephel's *Tibetan Arts of Love*.

V Úvodu pavi: "Velkých a menších pojednání o lásce je v Indii na třicet... Nejlepší z nich jsou *Čhags-pa'i bstan-bčos* (Čhagpä-tänčö), "Učebnice rozkoše", od Wangčhugčhenpa (*dbang-phjug chen-po*) a *'Dod-pa'i mdo* (Döpāndo), "Kámasútra", od Vátsjájany [zmiňovaná u něho jako *Dga'-ba'i rol-pa* (Gawā-rolpa), "Hravost potěšení" - JK]. Podle těchto vzorů jsem svou "Učebnici lásky" napsal." Z první práce převzal popis čtyř typů mužů a žen,²⁷ zatímco z Vátsjájany si upravil několik kapitol o technikách polibků, objímání atd.²⁸

Jak už název díla naznačuje, mohlo by snadno jít o literární cvičení na lascivní téma pro senzacechtivé čtenářstvo. To však neplatilo pro tak zručného autora, jakým se ukázal být Gendün Čhönphel. Jeho "Učebnice lásky" je zasvěcenou studií o ušlechtilých citech a vhodných praktikách přináležejících k přirozenému a zdravému sexuálnímu životu člověka.

Autor se nestydí za to, že má ženy rád. Práví: "Chtějí-li to mniši zlehčovat, ať tak činí; chtějí-li to tantrici chválit, ať tak činí!"²⁹

Tematika sexu a erotiky je zřídka zmiňována v tibetské literatuře a umění. V Tibetu se nevyskytuje nic takového, co by mohlo připomínat sošky erotických scén z indického Khadžuráha, z Kailásnáthova chrámu v Káňčipuramu, jeskynního kláštera v Éllóře či z chrámu boha Slunce v Konáraku v Uríse.³⁰

²⁷ Döpä-tänčö 1969, 7.

²⁸ Viz Vátsjájana Mnich 1969 (český překlad ze sanskrtu od Vladimíra Miltnera); z angličtiny Hooperová 1997.

²⁹ V kolofonu Döpä-tänčö. Stoddard 1985, 201.

³⁰ Dhondup 1995, 11.

Exoterický buddhismus, známý též jako tantrajána ("vůz tanter") či vadžrajána ("diamantový vůz"), značně již vzdálený původní praxi Buddhova učení, přinesl do tibetského buddhismu též kult ženských božstev (*jum*, "matka"), představovaných v sexuálním spojení s jejich mužskými božskými protějšky (*jab*, "otec"). S výjevy těchto spojení se velmi často setkáváme v tibetské náboženské ikonografii a sochařství. Původním smyslem zobrazování takových kopulujících božských dvojic však není poukázání na prokreační poslání sexu, nýbrž symbolické vyjádření mohutného účinku plynoucího ze spojení obou elementů, mužského a ženského, na duchovní soustředěnost těch, kdo před kopulujícími dvojicemi meditují. Sexuální spojení božstev *jab-jum* a síla z něho prýstící je metaforickým vyjádřením ušlechtilého meditačního záměru.³¹

Gendün Čhönphel, jak z textu jeho "Učebnice lásky" vyplývá, byl bonviván, náruživý milovník vína, žen a všech tělesných potěšení. Přiznává, že spával s mnoha ženami, a to jak v Tibetu před odchodem ze země, tak v Indii. Tam, jako sekularizovaný mnich, udržoval milostný poměr s jistou Gangadéví, v jejímž domě v Mathuře také své dílo o lásce napsal. V téže době měl také muslimskou přítelkyni z Kašmíru, o které říká, že ho "naučila 64 způsobům milování."

Jeho náruživost pro ženy a sex se rovnala, ne-li převyšovala, jeho soucítění s ženami. Indické kámasútry a kámašástry ho plnily rozhořčením k všeobecnému ponižování žen, co předmětů zvrhlých choutek bráhmanské společnosti. U ní kritizoval její pokrytectví a neupřímnost - nikomu nedovolovala přijímat jídlo z rukou ženy, praktikovala zavrženíhodný systém upalování vdov na hranici zemřelého manžela atd.³² Podobný zahanbující postoj k ženám spatřoval i u Nepálců a Peršanů.

Rozhodně odsuzuje snižování žen na úroveň zboží na mužském sexuálním trhu, pokrytecky zdůvodňovaném "morálními a náboženskými" zákony a tradicí. Praví doslova: "Když jeden král má tisíc královen, je to vynášeno jako královský čin, ale když by se jedna žena vdala za stovku mužů, byla by haněna a odsouzena, jako že se už vůbec nic horšího nemůže stát!"³³

Autorovo pojetí postavení ženy ve společnosti je genderově upřímně rovnocenné.³⁴ Přiznává, že jeho vlastní zkušenosti s ženami Tibetankami se omezují pouze na ženy z Khamu a Zadního Tibetu Cangu a že si je proto netroufá zobecňovat. "Ženy z Khamu (*kham-ma*) mají hebkou kůži a jsou něžné při vášnivém milování; ženy z Cangu (*gcang-ma*) ovládají techniku milování a jsou aktivní zezdola (*'og-'deg*)."³⁵

Gendün Čhönphelův shrnující názor: "Každý muž má ženu, každá žena má muže. Oba v svých myslích touží po sexuálním splnutí... Žádné náboženství, žádná morálka nemůže potlačit přirozenou vášeň člověka" a vyzvedá vnitřní sílu žen, spojenou s jejich soucítěním, fyzickou přitažlivostí a půvabem.

"Ona je pramenem, který dává vzniknout dobré dědičné linii.

Ona je matkou, která se stará, když je člověk nemocný.

Ona je básnířkou, která tiší bolest, když je člověk smutný.

Ona je služkou, která pečuje o domácnost.

Ona je družkou, spojenou s mužem karmou.

Ona je tou, která prostřednictvím těchto šesti darů plní své poslání."³⁶

³¹ Kolmaš 2007, 861-867.

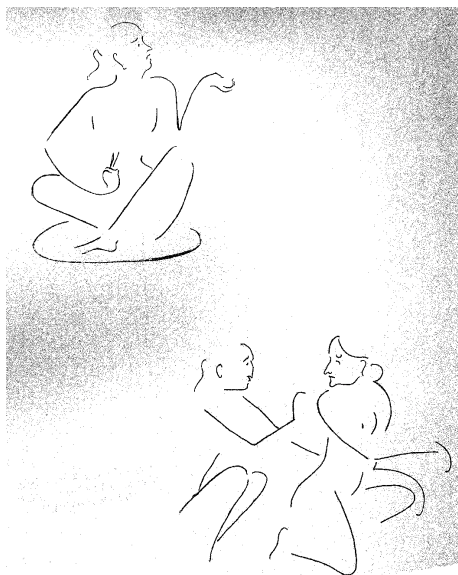
³² Dhondup 1995, 13-14.

³³ Dhondup 1995, 14.

³⁴ Stoddard 1985, 202.

³⁵ Döpa-tänčö 1969, 42; Stoddard 1985, 202.

³⁶ Dhondup 1995, 14.

Obr. 8 Erotické motivy z Gendün Čhönphelova skicáře.

Fig. 8 From Gedun Choephel's erotic sketch-book.

3. Deb-ther dkar-po

Dějiny a dějepisectví odjakživa přitahovaly tibetskou mysl a literární pozornost. Tak se stalo, že Tibet vlastní jedno z nejbohatších historických písemnictví Asie, sahající až do VII. století n. l. Dokazují to nálezy rukopisných kronik z Tun-chuangu z 2. poloviny VII. až 1. poloviny VIII. století, literatura "ukrytých textů" terma (*gter-ma*), bohatá analistika lurgjü (*lo-rgjus*), královské genealogie gjalrab (*rgjal-rabs*), linie převtělenců kjerab (*skjes-rabs*) či thungrab (*'khrungs-rabs*), posloupnosti klášterních opatů dänrab (*gdan-rabs*), historie o "příchodu Buddhovy nauky" čhödžung (*čhos-'bjung*) a k tomu se vztahující "chronologie Buddhovy nauky" tänci (*bstan-rcis*), a zejména "záznamy o dějích a faktech" debther (*deb-ther*).³⁷

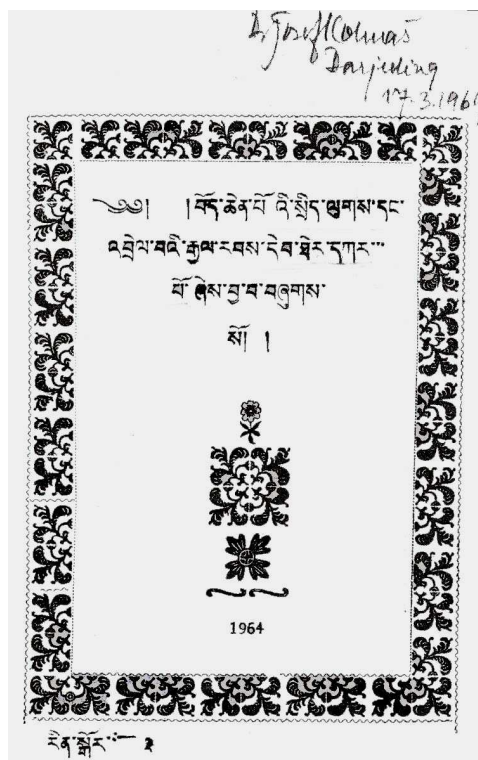
A právě k posledně jmenovanému žánru patří i Gendün Čhönphelovy "Bílé anály", *Deb-ther dkar-po*, celým názvem zvané *Bod čhen-po'i srid-lugs dang 'brel-ba'i rgjal-rabs* (Bö čhenpö silug dang delwä gjalrab), "Politické dějiny Velkého Tibetu", na kterých začal autor pracovat již za pobytu v Indii a jež dokončil po svém návratu do Tibetu v roce 1946 (tištěné vydání je až z roku 1964).

Vzniku Debther-karpo předcházely jednak dva autorovy drobnější články z let 1938 a 1939 v kalimpongském periodiku *Sargjur-melong*, jednak jeho vlastní studium mezitím francouzským tibetologem J. Bacotem objevených a zpřístupněných Tunchuangských kronik,³⁸ jakož i rešerše v S. W. Bushellově překladu zpráv o starém Tibetu v čínských Starých a Nových dynastických análech Tchangů - *Ťiou Tchang-šu* 舊唐書 a *Sin Tchang-šu* 新唐書.³⁹

³⁷ Viz Kolmaš 2010, *passim*.

³⁸ Viz Bacot - Thomas - Toussaint 1940-1946; Macdonald 1971, 339-342; Spanien-Imaeda 1979.

³⁹ Viz Bushell 1880. S četbou a interpretací staročínského textu kronik *Ťiou Tchang-šu* a *Sin Tchang-šu* pomáhal autoru tehdy v Kalimpongu pobývajícím čínský buddhista Čang Čcheng-t'i 張澄基, známější jako Garma C. C. Chang, aby si vyjasnil a potvrdil Bushellův překlad. Debther-karpo 1964, 36-40; Stoddard 1985, 207.

Obr. 9 Titulní list Gendün Čhönphelova Debther-karpo, Darjeeling 1964.

Fig. 9 Title page of Gedun Choephel's Debther-karpo, Darjeeling 1964.

1/ V listopadovém čísle kalimpongského periodika *Sargjur-melong* z roku 1938 uveřejnil Gendün Čhönphel článek, nazvaný *Bod-kji rgjal-rabs gal-čhen*, "Důležitost sekulárních dějin Tibetu",⁴⁰ ve kterém cituje původní prameny v tibetštině a tibetské překlady z jiných jazyků, zejména z čínštiny. Popisuje kamenné stély z doby Jarlungských panovníků, které sám v Centrálním Tibetu zkoumal a vyjadřuje lítost nad tím, jak jsou zanedbávány "přesné a detailní dokumenty na účet legend, ve kterých se vypráví jen o tom pozoruhodném, a výpověď zachovaných dokumentů se vytrácí jako duha na nebi." Nemůže zatím hovořit o historicky cenných tunchuangských dokumentech, které teprve čekaly na zveřejnění tibetology J. Bacotem, F. W. Thomasem, Ch. Toussaintem, A. Macdonaldovou a A. Spanien s Y. Imaedou.

2/ Ve druhém příspěvku *Jul-gji ming dang mcchams brdže-cchul*, "O proměnách názvů a hranic zemi", z ledna roku 1939 projevuje zaujetí pro historický vývoj, když probírá staré názvy Tibetu a jiných sousedních zemí.⁴¹

3/ Jednoho dne přinesl J. Bacot editoru Tharchinovi v Kalimpongu kopie vzácných tibetských rukopisů objevených v písčích Tun-chuangu. Tharchin mu pak několik měsíců pomáhal s překládáním těchto dokumentů, jejichž archaický jazyk a obskurní obsah představovaly i pro vzdělaného Tharchina problém. Proto požádal v Dardžilingu se zdržujícího Gendün Čhönphela o pomoc. Nevíme s jistotou, zda se tehdy Čhönhel s Bacotem osobně setkal, ale v každém případě Tharchin svému příteli Čhönphelovi rukopisy zapůjčil.⁴²

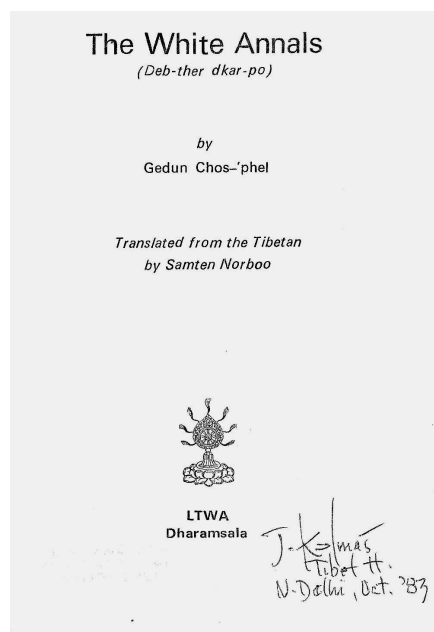
Gendün Čhönphel byl prvním tibetským dějepiscem, který naznal význam a potřebu studia a využití rukopisných textů z Tun-chuangu, jakož i nápisů na kemenných stélách ve

⁴⁰ *Sargjur-melong*, X(3), 3, 25.XI.1938.

⁴¹ *Sargjur-melong*, X(4), 34, 22.I.1939.

⁴² Stoddard 1985, 205-206.

Lhase⁴³ k práci na nejstarších politických dějinách Tibetské říše období prvních jejích panovníků Namrisongcäna, Songcängampa, Mangsongmangcäna a Düsong Mangpocäna v 7. století n. l.

Obr. 10 Titulní list anglického vydání Gendün Čhönphelova *The White Annals*, Dharamsala 1978.

Fig. 10 Title page of the English edition of Gedun Choephel's *The White Annals*, Dharamsala 1978.

Dílo ve své tištěné podobě z roku 1964⁴⁴ obsahuje kromě vstupního Prologu (str. 1;18-19) a závěrečného kolofonu (str. 102-103;94) celkem **dvanáct** kratších neoznačených kapitol, do kterých si autor rozložil látku takto:

Kap. 1. - Nejstarší historické prameny k dějinám Tibetu (*Mtho-ris 'od-gsal-lha-ji brgjud*), str. 1-4; 20-21.

Kap. 2. - Terminologie a etymologie slov *Bod* a *Bon* (*Bod-kji jul čes-bja-ba...Gjung-drung bon*), str. 4-12; 22-28.

Kap. 3. - Oděvy a příbytky dřívějších králů a ministrů (*Sngon-gji rgjal-po dang blon-'bangs de-dag-gi čhas dang bžugs-gnas*), str. 12-17; 29-31.

Kap. 4. - Jurisdikce Tibetu v Chotanu a v Nepálu (*Li-jul bod-kji 'bangs-su cchud-do...*), str. 17-29; 32-40.

Kap. 5. - Datování (*Snga-phji'i dus-cchigs*), str. 29-32; 41-43.

Kap. 6. - Prameny k práci (*Rgjal-rabs dngos-la 'džug-par bja-ste*), str. 32-36; 44-46.

⁴³ Bacot - Thomas - Toussaint 1940-1946. Dále k tomu tři práce čínského tibetologa Wang Jao 王堯: 1/ *Tun-hong-nas thon-pa'i bod-kji lo-rgjus jig-cha/Tun-chuang pen Tchu-fan li-š' wen-šu* 敦煌本吐蕃历史文書 [Literární texty k dějinám Tibetu získané z Tun-chuang]. Min-cu čchu-pan-še 民族出版社, Peking 1980 (ve spolupráci s Čchen Ťien 陳踐). 2/ *Tchu-fan t'in-š' lu* 吐蕃金石錄 [Sbírka tibetských záznamů na kameni]. Wen-wu čchu-pan-še 文物出版社, Peking 1982. 3/ *Tchu-fan t'ien-tu cung-lu* 吐蕃簡牘綜錄 [Kolekce tibetských dřevěných proužků]. Wen-wu čchu-pan-še, Peking 1985 (ve spolupráci s Čchen Ťien).

⁴⁴ *Bod čen-po'i srid-lugs dang 'brel-ba'i rgjal-rabs Deb-ther dkar-po čes-bja-ba bžugs-so*. Printed and published at the Freedom Press. Darjeeling 1964, 103 str. - Anglický překlad: Gedun Choephel, *The White Annals*. Translated by Samten Norboo. Library of Tibetan Works and Archives. Dharamsala 1978, 103 pp. Viz též Kolmaš 2010, 57. - Stránky před středníkem (;) odkazují na tibetský originál; stránky za středníkem (;) odkazují na anglický překlad.

Kap. 7. - Původ tibetské rasy a starých zvyků (*Bod-kji gna'-srol dang rus-khungs*), str. 36-42; 47-52.

Kap. 8. - Král Namrisongcän (*Rgjal-po Gnam-ri-srong-bcan*), str. 42-56; 53-62.

Kap. 9. - Velkokrál Songcängampo (*Rgjal-po čhen-po Srong-bcan-sgam-po*), str. 56-65; 63-69.

Kap. 10. - Původ tibetského písma, str. 65-72; 70-73.

Kap. 11. - Songcängampova zahraniční politika, str. 72-84; 74-81.

Kap. 12. - Mangsongmangcän (*Mang-srong-mang-bcan*) a Düsöng Mangpocän (*'Dus-srong Mang-po-bcan*), str. 84-102; 84-94.

A GRAMMAR
or
THE TIBETAN LANGUAGE.

LETTERS AND THEIR SEVERAL DISTINCTIONS.

§ 1. In the alphabet of the Tibetan language there are thirty simple letters, arranged in eight classes. The forms of them, together with the name^{and pronunciation} of each expressed in Roman characters and Italics, may be represented thus :

1	ཀ ka	ཁ kha	ག ga	ང nga
	<i>k</i>	<i>kh</i>	<i>g</i>	<i>ng</i>
2	ཅ cha	ཆ chha	ཇ ja	ཉ nya
	<i>ch</i>	<i>chh</i>	<i>j</i>	<i>ny</i>
3	ཏ ta	ཐ tha	ད da	ན na
	<i>t</i>	<i>th</i>	<i>d</i>	<i>n</i>
4	པ pa	ཕ pha	བ ba	མ ma
	<i>p</i>	<i>ph</i>	<i>b</i>	<i>m</i>
5	ཚ tsa	ཛ tsha	ཌ dsa	ཝ wa
	<i>ts</i>	<i>tsh</i>	<i>ds</i>	<i>w</i>
6	ཞ zha	ཟ za	འ ha	ཡ ya
	<i>zh</i>	<i>z</i>	<i>h</i>	<i>y</i>
7	ར ra	ལ la	ཤ sha	ས sa
	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>sh</i>	<i>s</i>
8	ཏྟ h'a	ཨ a		
	<i>h'</i>	<i>a</i>		

Obr. 11 Třicet písmen tibetské abecedy (A. Csoma de Kőrös, *A Grammar of the Tibetan Language*, Calcutta 1834).

Fig. 11 Thirty letters of the Tibetan alphabet (A. Csoma de Kőrös, *A Grammar of the Tibetan Language*, Calcutta 1834).

V kapitolech 8. a 9. pojednává detailně o sporném roku narození krále Songcängampa, největšího z tibetských monarchů. Argumentuje proti tradiční chronologii Gö-locávy Žönnupala (*dgos lo-cá-ba gžon-nu-dpal*, 1392-1481), autora vzorových politických dějin středověkého Tibetu *Deb-ther sngon-po*, "Modré anály", z let 1476-78,⁴⁵ jakož i proti "Dějinám Tibetu, [zvaným] 'Volání Královny jara kukačky'" (*Bod-kji deb-ther Dpjid-kji rgjal-mo'i glu-dbjangs*) z roku 1643, jejichž autorem je Pátý dalajlama Ngawang

⁴⁵ Kolmaš 2010, 58 a 131.

Lozanggamcho (1617-1682).⁴⁶ V obou těchto pramenech se jako rok narození Songcängampa udává rok *sa-mo-glang* ("ženský rok Země a Vola"), tj. 569 n. l., proti nimž Gendün Čhönphel udává a zdůvodňuje rok *me-mo-glang* ("ženský rok Ohně a Vola"), tj. 617 n. l.

Dnes se roky narození a úmrtí prvních čtyř panovníků Tibetské říše udávají v různých pramenech různě: **Namrisongcän** - asi 601-629/630 nebo 617-628; **Songcängampo** - asi 605-650 nebo asi 617-649/650; **Mangsongmangcän** - asi 650-676 nebo 653-679; **Düsong Mangpocän** - asi 672-704 nebo asi 676-679/704.⁴⁷

Stejně podrobně probírá v **kapitole 10.** kontroverzní otázku vzniku **tibetského písma.** Cituje rozdílné názory jednoho tibetského autora a čtyř zahraničních tibetologů.

Sönamgjalchän (1312-1375), autor oblíbené kroniky *Rgjal-rabs gsal-ba'i me-long*, "Zrcadlo králů", z roku 1368,⁴⁸ v kapitole 10, "O tom, jak ministr Thönmi Sambhóta vytvořil podle indického písma tibetskou abecedu" (str. 69), praví: "Písmo *lánccha* [správně *rañdžá*, druh staroindického ozdobného "písma bohů", *dévanágarí* - JK]; podle jeho vzoru vytvořil písmo *dbu-čan* (učän, "s hlavou"). Písmo *vartula* [staroindické "písmo nágů", představující zakulacenou variantu písma *lánccha* - JK] připomíná písmo nágů; podle jeho vzoru vytvořil písmo *zur-čan* (zurčän, doslova "s rohy", jimiž se rozumí horní závěsná linka).

Italský augustiniánský mnich **A. A. Giorgi** (1711-1797) ve své práci *Alphabetum Tibetanum* (Roma 1762)⁴⁹ vyslovuje názor, že tibetské písmo se zakládá na písmu syrském.⁵⁰

Maďarský průkopník tibetských studií v Evropě **Alexander Csoma z Kőröše** (Körösi Csoma Sándor, 1784-1842) v práci *A Grammar of the Tibetan Language in English* (Calcutta 1834) na str. 204 uvádí: "The Tibetan alphabet itself...is stated to have been formed from the *Devanagari* prevalent in Central India in the seventh century." Gendün Čhönphel se s Csomovým názorem shoduje a soudí, že písma *dbu-čan* a *dbu-med* nebyla vyvinuta zároveň, ale že písmo *dbu-med* bylo výsledkem snahy o zjednodušení a zrychlení psaní.⁵¹

Německý tibetolog **A. H. Francke** (1870-1930) soudí, že Tibeťané měli své "písmo bez hlavy" (*dbu-med*) a že Thönmi Sambhóta je pouze doplnil horní vodorovnou závěsnou linkou, čímž z něho vytvořil "písmo s hlavou" (*dbu-čan*).

Když Gendün Čhönphel po návratu z Indie ve Lhase svou práci o dějinách Tibetu dokončil, vydal mu ji (bez uvedení data) jeho přítel a příznivec Horkhang Sönampalbar (*Horkhang bsod-nams-dpal-'bar*) v tradičním xylografickém formátu *poti* (46 listů).

Později se dílo objevilo v dalších vydáních: V tištěné podobě v nakladatelství Freedom Press (Darjeeling 1964, 103 str.), založené na Horkhang Sönampalbarově xylografu (s mnoha tiskovými chybami). V sérii *Sman-rcis šes-rig spen-mdzod*, XCVIII, vyšlo v Leh 1979 (rovněž na základě lhaského Horkhangova vydání). A konečně toto dílo vyšlo v Národnostním ústavu provincie Čching-chaj v roce 1980.

Na anglický překlad *The White Annals* od Samten Norbooa (Library of Tibetan Works & Archives) napsal recenzi H. Richardson v časopise *Tibetan Review*, říjen 1978, str. 19-22. Údajně v rukopise se měl nacházet francouzský překlad A. Spanien (Stoddard 1985, 331).

⁴⁶ Kolmaš 2010, 44 a 100.

⁴⁷ Sönam Gjalchän 1998, 251; Tarthang Tulku 2006, 306-308; Kolmaš 2010, 144; Kolmaš 2011a, 122. Viz též Wang Jao, *Tun-chuang pen Tchu-fan li-š' wen-su* (viz výše pozn. 43), str. 275-276.

⁴⁸ Sönam Gjalchän 1998, 66-72.

⁴⁹ Viz Josef Kolmaš, *Alphabetum Tibetanum. Tibetský abecedář Agostina Antonia Giorgi (1762). Fragmenta Ioannea Collecta* (Svatý Jan pod Skalou), 14 (2011), str. 57-82.

⁵⁰ Viz předchozí pozn. 49, str. 71.

⁵¹ Norboo 1977, 13; Narkyid 1982.

Autor v kolofonu na konci své práce o dějinách Tibetu vyjadřuje pocit jakéhosi zklamání nad vlastním osudem (v devítislabičném čtyřverší, str. 102-103; 94), když praví:

*mi-bzad dgung-gji rlung dang lhan-čig-tu/
mi-sdug kha-ba'i jul-nas phjir 'thon-pa'i/
mi-thub sengge dkar-mo'i dmag-dpung-la/
mi-ji dbang-po 'džigs-pa čis mi-bden/*

*žes-bja-ba ni bcan-po mang-srong-mang-bcan-gji skabs-so/ /mdo-smad-pa dge-'dun
čhos-'phel-gjis mdzad-pa'o//*

*lha-ldan hor-khang-du bžugs-pa'i par-ma gžir-bzung-te žus-dag ngas 'drongs dang
bčas rdo-gling rang-dbang par-khang-nas par-'debs žus-pa'o//*

"Jako nezadržitelný zimní víchř
vyrazil jsem ven z nevlídné Země sněhů.
Proč nemůže být pravda, že se Pánem tvorstva stala
nepřemožitelná armáda bílých lvic?"

Výše uvedené je o době vladaře Mangsongmangcäna. Napsal Gendün Čhönphel z Amda.

Vydáno pod mým dohledem podle rukopisu u lhaského Horkhanga. Vytisknuto v nakladatelství Svoboda (Freedom Press) v Dardžilingu."

BIBLIOGRAFIE

1. Život Gendün Čhönphela

- Ri-kha, Blo-bzang-bstan-'dzin** (1972): *Mdo-smad-kji mkhas-pa dGe-'dun Čos-'phel* [Amdoský učenec Gendün Čhönphel]. In: *Rgjun-mkho'i čhos-srid šes-bja gnas-bstus* (var. -*cchul*) [Sbírka náboženských a politických poznatků obecného užití]. Váránasí, pp. 173-187.
- Lačhung, Apho** (Bla-čhung A-pho) (1973): Bez titulu. In: Khetsun Zangpo (ed.), *Biographical Dictionary of Tibet and Tibetan Buddhism*, V. Delhi, pp. 634-657.
- Ra-kra Rin-po-čhe Bkras-mthong Thub-brtan-čhos-dar** (1980): *Dge-'dun Čhos-'phel-gji lo-rgjus* [Historie Gendün Čhönphela]. Dharamsala.
- Hor-khang, Bsod-nams-dpal-'bar** (1983): *Mkhas-mčhog Dge-'dun Čhos-'phel-gji rtog-pa brdžod-pa dag-pa'i snang-ba žes-bja-ba* [Biografie učeného Gendün Čhönphela v tradičním stylu]. *Bod-ldžongs žib-'džug* [Tibetská studia], 2. Lhasa, str. 3-31.
- Kirti Rin-po-čhe** (1983): *Mdo-smad-pa Dge-'dun Čhos-'phel-gji skor ngag-rgjun lo-rgjus phjogs-bsdoms. Dge-'dun Čhos-'phel rab-bjed* [Materiály k dějinám Gendün Čhönphela z Amda]. Dharamsala.
- Bu-bži Bsam-pa'i don-grub** (1995): *Dge-'dun Čhos-'phel dang Bod-kji lo-rgjus...* [Gendün Čhönphel a dějiny Tibetu...]. *Krung-go'i Bod-kji šes-rig* [Čínská tibetologie], 1995, str. 35-43.
- Thub-bstan Rgja-mccho** (s. a.): *Dge-'dun Čhos-'phel-gji rnam-thar til-cam* ["Zrníčko sezamu", Život Gendün Čhönphela]. Napsáno na vyžádání Jöntän Gjamccha (*jon-tan-rgja-mccho*) pro Mme. Ariane Spanien (Macdonald).
- Kimura, Hisao** (*alias* Zla-ba-bzang-po) (1958): *Chibetto Senkó Júnén* [Deset roků v Tibetu v přestrojení]. Mainiči Šinbun. Tokyo.
- Macdonald, Ariane** (1970): *Le Dhanyakataka de Man-lungs Guru. Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient* (Paris), 57, pp. 169-213.

- Norboo**, Samten (1977): Life and Works of Gedun Chopel. *Tibetan Review*, **12** (June 1977), pp. 12-13, 16.
- Dhondup**, K. (1978): Gedun Choephel: the Man behind the Legend. *Tibetan Review*, **13/10** (October 1978), pp. 10-18.
- Dejin Zangmo** (1978): More on Gedun Choephel. *Tibetan Review*, **13** (December 1978), pp. 21-24.
- Richardson**, Hugh Edward (1978): No British Hand in Gedun Choephel's Arrest. *Tibetan Review*, **13** (December 1978), p. 24.
- Karmay**, Heather (1980): Dge-'dun Chos-'phel. The Artist. In: Michael Aris - Aung San Suu Kyi (eds.), *Tibetan Studies in Honour of Hugh Richardson*. Warminster, pp. 145-149.
- Kolmaš**, Josef (1982): Dge-'dun Chos-'phel (1905-1951): Artist, Scholar and Nationalistic Intellectual (From the History of Indo-Tibetan Cultural Relations). In: *Academician Vincec Lesný and Indian Studies (Centenary Commemoration Volume)*, edited by Jan Filipický. Czechoslovak Society for International Relations - Oriental Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. Praha, pp. 121-135.
- Karmay**, Heather (1985): dGe-'dun Chos-'phel: The Two Latest Versions of his Life Story by Kirti Rinpoche and Hor-khang bSod-nams dPel-'bar. *The Tibet Journal*, **10/1** (Spring 1985), pp. 44-48.
- Stoddard**, Heather (1985): *Le mendiant de l'Amdo*. Société d'Ethnographie, Paris (Recherches sur la Haute Asie, **9**). - *Rec.*: David Seyfard Rugg, A Tibetan's Odyssey: A Review Article. *Journal of the Royal Asiatic Society* (1989)/2, pp. 304-311.
- Na-ga-bjams** (1989): Dge-'dun-čhos-'phel-gji 'khrungs-lo-la dpjad-pa [O roku narození Gendün Čhönphela]. *Mccho-sngon slob-gso* (Xining), str. 89-90.
- Mullin**, Glenn H. (1996): *Tsongkhapa's Six Yogas of Naropa*. Snow Lion, Ithaca, pp. 250-251, n. 25.
- Richardson**, Hugh (1998): *High Peaks, Pure Earth. Collected Writings on Tibetan History and Culture*. Introduction by Michael Aris. Serindia Publications, London.
- Mengele**, I. (1999): *dGe-'dun-chos-'phel. A Biography of the 20th-Century Tibetan Scholar*. Dharamsala.
- Pošta**, Miroslav (2005): Kdo je Gendün Čhöphele (1903-1951). *Tibetské listy* (Praha), **27** (jaro 2005), str. 23.
- Kolmaš**, Josef (2010): Heslo "Gendün Čhönphel". In: *Slovník tibetské literatury*. Praha 2010, str. 67.
- Krátké zprávy o Gendün Čhönphelově (*alias* Dharmavardhanově) práci v muzeu v Patně. In: *Journal of the Bihar and Orissa Research Society* (Patna), **XXIII** (1937), No. 1, pp. 155, 169; No. 3, p. 389. **XXIV** (1938), No. 4, p. 137. **XXV** (1939), Nos. 3-4, p. 157 (4 údaje, Stoddard 1985, 350).
- Série čtrnácti reportáží Pheni Mukherjiho, fotografa R. Sankrtjajánovy expedice do Tibetu v roce 1938, uveřejněných hindsky v sedmi číslech časopisu *Sarasvatí* v letech 1963 a 1964 (Stoddard 1985, 349).
- Dvě vzpomínkové stati Rahuly Sankrtjajány: **a)** *Jinka maim krtagya* [Komu jsem vděčen], Ilahabad 1957, kap. 43; **b)** *Meri jivan yatra* [Moje cesta životem], II, Ilahabad 1950; IV-V, Delhi 1967 (Stoddard 1985, 349).
- Zprávy v novinách a časopisech: **a)** *Melong* (Kalimpong), 1936-1950 (11 údajů, Stoddard 1985, 329-330); **b)** *Mahabodhi*, 1939-1941 (6 údajů, Stoddard 1985, 330).

2. Dílo Gendün Čhönphela

a. Xylograficky či tiskem vydané práce, 1937-1983 (Stoddard 1985, 330-332)

Rgja-gar-gji gnas-čhen khag-la bgrod-pa'i (var. *brgjad-kji lam-jig* (zkráceně *Lam-jig*) [Průvodce po památných místech Indie]. Dokončeno 1937. Poprvé tiskem, Calcutta 1939. Další vydání v letech 1937, 1939, 1950, 1968, 1976, 1983.

Döpä-tänčö (*'Dod-pa'i bstan-bčos*, 1938, 1969): *'Dod-pa'i bstan-bčos* [Kámašástra]. Mathura 1938. Dhongthogovo vydání z roku 1969. - Překlad do angličtiny Jeffrey Hopkins - Dorje Yudon

- Yuthog (1992), Gedün Chöpel, *Tibetan Arts of Love. Sex, Orgasm & Spiritual Healing*. Snow Lion Publications, Ithaca (Paperback).
- Dpal-nag-po glu dad-pa'i rnal-bjor čes-bja-ba le'u bču-gñis-pa* [Dvanáctá kapitola Bhagavadgíty]. Překlad ze sanskrtu do tibetštiny. Darjeeling 1941.
- Čhos-kji cchigs-su bčad-pa* [Dhammapada]. Překlad z pálijštiny do tibetštiny. Kulu 1944. Další vydání, Sárnáth 1964.
- Dbu-ma'i zab-gnas sñing-por dril-ba'i legs-bšad Klu-sgrub dgongs-rgjan* [Komentář k Nágárdžunově myšlení: Základní slova o madhjamace]. Xylografické vydání, Lhasa (s.a.); další vydání, Kalimpong 1951.
- Debther-karpo** (*Deb-ther dkar-po*, 1946, 1964): *Bod čhen-po'i srid-lugs dang 'brel-ba'i rgjal-rabs Deb-ther dkar-po* [Bílé anály. Politické dějiny Velkého Tibetu]. Lhasa (s.a.). Další vydání, Freedom Press (Rang-dbang par-khang), Darjeeling 1964. Tibetan Cultural Printing Press (Bod-gžung šes-rig par-khang), Dha-sa (= Dharamsala) 1978. T. S. Tashigang, *Two works on the History of Tibet and the Tibetan People*. Leh 1979. *Mccho-sngon slob-gso* (Xining) 1980. - Překlad do angličtiny Samten Norboo (Norboo 1977), Dharamsala 1978.
- Hi-ma-la-ja'i bstan-bčos* [Pojednání o Himálaji]. Xylografické vydání, Lhasa (s.a.). Další vydání, Leh 1979.
- Ra-ma-ja-na'i rtogs-brdžod* (var. *Rgjal-po Ra-ma-na'i rtogs-brdžod*). Gendün Čhönphelův překlad indického eposu Rámájana ve čtyřech svazcích, připravený k vydání Rakra *Rin-po-čem* (s. l., s. a.).
- Spolupráce na G. N. Roerichově překladu *Deb-ther sngon-po* [Blue Annals], I-II. Calcutta 1949-53. Druhé vydání, Delhi 1976.
- Spolupráce na *geše Čhödagově* Tibeto-tibetském slovníku (*Dge- bšes Čhos-kji-grags-pa brcams-pa'i brda-dag ming-cchig gsal-ba*). Xylografické vydání z roku 1949. Další vydání, Peking 1957, 1981; Dharamsala 1980.

b. Rukopisy (Stoddard 1985, 332-333)

Pět rukopisných položek uložených v Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala.

c. Překlady (Stoddard 1985, 333-334)

- Lha-mo Bja-len-ma mngon-par bjung-ba brdžod-pa* (zkráceně *Bja-len-ma'i rtogs-brdžod*). Kálidásova divadelní hra Šakuntala (tib. Bja-len-ma). S. l., s. a.
- Rig-bjed gtam-rgjus*. Překlad dlouhé pasáže z *Vědy*. S. l., s. a..
- Sñan-ngag me-long* (zkráceně *Me-long-ma*). Překlad tří pasáží z Dandinova poetického traktátu Kávjádarša (Zrcadlo poezie). Lačhung 1973, 641.
- Spjod-'džug čhen-mo čha-cchang*. Kapitola o pojmu *pradžña* v Bódhičarjávataře (Dhondup 1978, 18).
- Cchad-ma rnam-'grel* [Pramánavárttika]. Překlad z angličtiny ve spolupráci s křesťanskou jeptiškou, s níž se Gendün Čhönphel seznámil v Dardžilingu (Dhondup 1978, 18).
- Příručka vojenské terminologie. Překlad z angličtiny (Dhondup 1978, 18).

d. Cestovní zápisky (Stoddard 1985, 334)

- Lha-sa-nas Rdor-gling bar-gji lam-jig cchigs-bčad-pa* [Veršovaný cestopis ze Lhasy do Dardžilingu]. Lačhung 1973, 641; Kirti 1983, 45.
- 'Dzam-gling rgjal-khams bskor-ba'i mkhas-pa'i gtam* (var. *sprang-po'i gtam*) [Ilustrovaná historie zemí světa od putujícího učence]. Lačhung 1973, 639; Kirti 1983, 46.
- Sing-ga-la'i gnas-jig* (var. *lam-jig*) [Obrázkový místopis Cejlonu]. Lačhung 1973, 641; Dhondup 1978, 18.
- Rgja-gar gnas-jig* [Obrázkový místopis Indie]. Lačhung 1973, 638; Kirti 1983, 12, 46 (125 ilustrací); Dhondup 1978, 18.
- Rgjal-khams rigs-pa'i mjul-ba'i brdžod-bjang* (var. *rig-pas bskor-ba'i gser-gji thang-ma*).

e. Filozofie (Stoddard 1985, 334-335)

Šin-tu smra-ba'i (var. *dka'-ba'i*) *rig-lam* [Velmi obtížná cesta rozumu]. Dhondup 1978, 18; Kirti 1985, 45.

Phji-rol-pa'i nang phan-cchun lta-ba mi-mthun-pa'i gnas gsal-bar bstan-pa [Objasnění naukových rozdílů u nebuddhistů]. Kirti 1983, 45.

f. Materia medica (Stoddard 1985, 335)

Sman dang zas-rigs-kji ro ňi-šu-bčas [Dvacet různých chutí léčivých bylin]. Jména v sanskrtu, tibetštině, angličtině (nebo latině?). Herbář míst výskytu rostlin s jejich popisem. Lačhung 1973, 639; Kirti 1983, 4; Dhondup 1978, 18.

Další tři herbáře. Kirti 1983, 47.

g. Miscellanea (Stoddard 1985, 335-336)

Sgrol-ma dbjangs-'dzom-la gnan-gba'i bslab-bja [Rady a poučení Dolmě Jangdzomě]. Kirti 1983, 47.
Dkar-čhag [Katalog]. Popis vzácných knih, které Gendün Čhönphel zkoumal v navštívených kláštorech. *S. l., s. a.*

Thon-mi'i dgongs-rgjan-nam sum-dag [Komentář k Thönmi Sambhótově Gramatice]. *S. l., s. a.*

Rig-'dzin Cchanggs-dbjangs-rgja-mccho'i gsung-'bum [Sebrané spisy Šestého dalajlamy Cchangjanggjamccha]. Uspořádáno Gendün Čhönphelem a vyryto do dřevěných matric. Kopie poslány do Khamu a Amda.

'Dzam-gling šes-bja nos-pa'i deb [Encyklopedie poznatků o světě]. Kirti 1983, 46.

Nor-bu ke-ta-ka'i skor (jiný název: *Ke-ta-ka sogs-kji bšad-pa*) [Vzácná ketaka]. Výklad o tibetské abecedě. Kirti 1983, 47, 80?

3. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

Bacot, Jacques (1962): *Introduction à l'histoire du Tibet*. Société asiatique, Paris.

Bacot, Jacques - **Thomas**, Frederic William - **Toussaint**, Charles (1940-1946): *Documents de Touen-houang relatifs à l'histoire du Tibet*. Geuthner, Paris.

Batchelor, Stephen (1987): *The Tibet Guide*. Wisdom, London.

Bell, Charles (1946): *Portrait of the Dalai Lama*. Collins, London.

Bushell, S. W. (1880): The Early History of Tibet. From Chinese Sources. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. New Series, **12**, pp. 435-541.

Butön Rinčendub (1322): *Čhos-'bjung* [Původ Nauky] (Kolmaš 2010, 45, 52). - Anglický překlad: *History of Buddhism (Chos-hbyung)*, I-II. Heidelberg 1931-32. Ruský překlad: *Istorija buddizma*. Sankt-Peterburg 1999.

Cchalpa Küngadordže (1346): *Deb-ther dmar-po* [Červené anály] (Kolmaš 2010, 46, 58).

Dhondup, K. (1978): Gedun Choephel: The Man Behind the Legend. *Tibetan Review*, Vol. XIII, No. 10 (October 1978), pp. 10-18.

Dhondup, K. (1995): Sex in Tibetan literature. *Tibetan Review*, January 1995, pp. 11-17.

Dungkar, Losang Khrinley (2002): *Dungkar Tibetological Dictionary*. China Tibetology Publishing House, Beijing, pp. 604-606.

Ferrari, Alfonsa (1958): *Mk'yen brtse's Guide to the Holy Places of Central Tibet*. Roma (Serie Orientale Roma, **16**).

Fitzgerald, Charles Patrick (1964): *The Birth of Communist China*. Pelican, London.

Gedun Choephel (1978): *The White Annals (Deb-ther dkar-po)*. Z tibetštiny přel. Samten Norboo. Library of Tibetan Works & Archives, Dharamsala.

Gedün Chöpel: *Tibetan Arts of Love. Sex, Orgasm & Spiritual Healing*. Introduced and Translated by Jeffrey Hopkins with Dorje Yudon Yuthok. Snow Lion Publications, Ithaca. *S. a.*

Goldstein, Melvyn (1989): *A Modern History of Tibet, 1913-1951: The Fall of the Lamaist State*. University of California Press, Berkeley.

- Hooperová, Anne** (1997): *Káma Sútra. Klasické způsoby milování upravené pro současné milence*. Z angličtiny přel. Veronika Bártová. Vydalo nakladatelství Ikar Praha ve spolupráci s Knižním klubem Praha. Praha.
- Chan, Victor** (1994): *Tibet Handbook*. Moon, Chico, Cal.
- Karmay, Heather** (1975): *Early Sino-Tibetan Art*. Aris and Philips, Warminster.
- Karmay, Heather** (1977): Costume, Seventh to Eleventh Centuries. In: *Essais sur l'art du Tibet*. Maisonneuve, Paris, pp. 65-81.
- Khetsun Sangpo** (ed., 1973-1979): *Biographical Dictionary of Tibet and Tibetan Buddhism*, I-XII. Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala.
- Kolmaš, Josef** (1969): *Tibetan Manuscripts and Blockprints in the Library of the Oriental Institute Prague*. Academia, Prague (Dissertationes orientales, 16).
- Kolmaš, Josef** (ed. and comp., 1971, 1996): *Prague Collection of Tibetan Prints from Derge*. Part I. Dgon-chen Prints; Part II. Dpal-spungs Prints. Otto Harrassowitz, Wiesbaden - Academia, Prague 1971. Vol. III/1-2: Index of Titles. Oriental Institute, Prague 1996 (Dissertationes orientales, 48).
- Kolmaš, Josef** (1995): *Buddhistická svatá písmena*. Nakladatelství Práh. Praha.
- Kolmaš, Josef** (2007): Tibet. In: Jaroslav Malina a kolektiv, *Kruh prstenu. Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*. 1: "Celý svět" kromě euroamerické civilizace. Akademické nakladatelství CERM a Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, Brno. - Tam: "Sexualita, erotika a láska ve výtvarném umění", str. 861-867 a "Sexualita, erotika a láska v literatuře", str. 868-886.
- Kolmaš, Josef** (2009): *Malá encyklopedie tibetského náboženství a mytologie*. Nakladatelství Libri. Praha.
- Kolmaš, Josef** (2010): *Slovník tibetské literatury*. Nakladatelství Libri, Praha.
- Kolmaš, Josef** (2011a): *Tibet. Stručná historie států*. Nakladatelství Libri. Praha.
- Kolmaš, Josef** (2011b): Příběh Kökenúrška. *Anthropologia Integra* (Brno), 2/1, str. 43-73.
- Lange, Kristina** (1976): *Die Werke des Regenten Sangs rgyas rgya mc'o (1653-1705)*. Akademie-Verlag, Berlin.
- Li, Tieh Tseng** (1956): *The Historical Status of Tibet*. Columbia University Press, New York.
- Lopez, Donald S.** (1994): Dge 'dun Chos 'phel's *Klu sgrub dgongs rgyan*: A Preliminary Study. In: Per Kvaerne (ed.), *Tibetan Studies*, Vol. I. The Institute for Comparative Research in Human Culture, Oslo 1994, pp. 491-500.
- Macdonald, Ariane** (1971): Une lecture des P. T. 1286, 1287, 1038, 1047 et 1290, Essai sur la formation et l'emploi des mythes politiques dans la religion royale de Srong-bcan sgam-po. *Études tibétaines*. Maisonneuve, Paris, pp. 339-342.
- Mallanága Vátsjájana** (1969): *Kámasútra. Kniha staroindické erotiky*. Z angličtiny přel. Elena Chmelová. Nakladatel'stvo EPOCH. Bratislava 1969.
- Martin, Dan** (1997): *Tibetan Histories. A Bibliography of Tibetan-language Historical Works*. London, No. 440, pp. 178-179.
- Mehra, Parshotam** (1976): *Tibetan Polity 1904-1937. The Conflict between the Thirteenth Dalai Lama and the Ninth Panchen. A Case Study*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Miller, Roy Andrew** (1963): Thon-mi Sambhota and His Grammatical Treatises. *Journal of the American Oriental Society*, 83/4 (Sept.-Dec. 1963), pp. 485-502.
- Namgyal, Wangdu** (1976): *Bod dmag-gji lo-rgjus* [Dějiny tibetské armády]. Tibetan Cultural Printing Press, Dharamsala.
- Narkyid, Ngawang Thondup** (1982): In Defence of Amdo Gendun Chomphel's Theory on the Origin of the Tibetan Script. *The Tibet Journal* (Dharamsala), 7/3 (Autumn 1982), pp. 23-34.
- Narkyid, Ngawangthondup** (1983): The Origin of the Tibetan Script. In: Ernst Steinkellner - Helmut Tauscher (eds., 1983), *Contributions on Tibetan Language, History and Culture*. Wien 1983, pp. 207-220 (Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde, Heft 10).
- Rahul, Ram** (1969): *The Government and Politics of Tibet*. Vikas, Delhi.
- Richardson, Hugh Edward** (1952): *Ancient Historical Edicts at Lhasa*. Royal Asiatic Society, London.
- Richardson, Hugh** (1978): Gedun Chophel's "Unfinished". The White Annals (Deb-ther dkar-po) by Gedun Chophel. *Tibetan Review*, Vol. XIII, No. 10, October 1978, pp. 19-22.

- Richardson**, H. E. (1985): *A Corpus of Early Tibetan Inscriptions*. Royal Asiatic Society, London.
- Richardson**, Hugh (1998): Some Monasteries, Temples and Fortresses in Tibet before 1950. In: Richardson, Hugh, *High Peaks, Pure Earth. Collected Writings on Tibetan History and Culture*. Introduction by Michael Aris. Serindia Publications, London.
- Roerich**, George (1960): *The Life of Chag-lo-tsa-ba*. K. Jaiswal Institute, Patna.
- Sba-gsal-snang** (8. stol.): *Sba-bžed* [Řeči (ministra z rodu) Ba]. Francouzský překlad: Édition du texte tibétain et résumé français par R. A. Stein (1961), *Une chronique ancienne de bSam-yas: sBa-bžed*. Publications de l'Institut des Hautes Études Chinoises, Textes et Documents, I, Paris. Mirigs dpe-skrun-khang, Peking 1980.
- Schubert**, Johannes (1928): Tibetische Nationalgrammatik. I. Teil (Inaugural-Dissertation). *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, **31**, Berlin 1928, I. Abt., pp. 1-59.
- Schubert**, Johannes (1929): Tibetische Nationalgrammatik. I. Teil (pokračování předešlého titulu). *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, **32**, Berlin 1929, pp. 1-54.
- Schuh**, Dieter (1973): *Tibetische Handschriften und Blockdrucke sowie Tonbandaufnahmen tibetischer Erzählungen*. Teil 5. Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden.
- Shakabpa**, Tsepon Wangchen Deleg (1967): *Tibet. A Political History*. Yale University Press. Další vydání, Potala Publications, New York 1984. - Český překlad, viz Žagabpa, W. D.
- Shakabpa** (1976): *Bod-kji srid-don rgjal-rabs* [Politické dějiny Tibetu], I-II. Shakabpa House, Kalimpong. Další vydání, Tsepal Taikhang, Delhi.
- Smith**, E. Gene (1969): *University of Washington Tibetan Catalogue*, I-II. University of Washington, Seattle.
- Sönam Gjalchän** (1998): *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století*. Z tibetštiny přel. Josef Kolmaš. Vyšehrad, Praha.
- Spanien**, A. - **Imaeda**, Y. (1979): *Choix de documents tibétains conservés à la Bibliothèque nationale*. P.T. 1986 a 1287. Paris.
- Surkhang**, Wangch'en Geleg (1982): Tibet: The Critical Years "The Thirteenth Dalai Lama". *The Tibet Journal* (Dharamsala), **7**, pp. 11-19.
- Surkhang** (1983): Tibet: The Critical Years "The Regent Reting Rinpoche". *The Tibet Journal* (Dharamsala), **8**, pp. 33-39.
- Tada**, Tokan (1965): *The Thirteenth Dalai Lama*. Toyo Bunko, Tokyo.
- Takla**, T. N. (1969): Notes on Some Early Tibetan Communists. *Tibetan Review*, **2/7-9**, p. 17.
- Tarthang Tulku** (2006): *Starověký Tibet*. Z angličtiny přel. Josef Kolmaš. Vyšehrad, Praha.
- Van de Velde**, Th. H. (1928, 2. vyd. 1965): *Ideal Marriage. Its Physiology and Technique*. William Heinemann Medical Books Ltd., London. - Český překlad: *Dokonalé manželství. Studie o jeho fyziologii a technice*. Přel. Ludvík Hošek. Avicenum, Praha 1972.
- Vátsjájana Mnich** (1969): *Kámasútra aneb Poučení o rozkoši*. Ze sanskrtu přel. Vladimír Miltner. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha.
- Vitali**, Roberto (1990): *Early Temples of Central Tibet*. Serindia, London.
- Vostrikov**, Andrej Ivanovič (1962): *Tibetskaja istoričeskaja literatura*. Moskva (Bibliotheca Buddhica, **32**). - Anglický překlad: *Tibetan Historical Literature*. Translated from Russian by Harish Chandra Gupta. Calcutta 1970 (Soviet Indology Series, **4**).
- Žagabpa**, Wangčhen Deleg (2000): *Dějiny Tibetu*. Z angličtiny přel. Josef Kolmaš. Nakladatelství Lidové noviny, Praha (2. vydání, 2008).
- Žönnupal**, zvaný **Gö-locáva** (1476-78): *Deb-ther sngon-po* [Modré anály] (Kolmaš 2010, 58, 131).